

MODERN
TÜRKİYE'DE
SİYASÎ
DÜŞÜNCE

CİLT 4

Milliyetçilik

i l e t i ŝ i m

4

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASİ DÜŞÜNCE • CİLT 4
Milliyetçilik

İletişim Yayınları 848 • Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4

ISBN-13: 978-975-05-0088-6 (Ciltsız) • ISBN-13: 978-975-470-909-4 (Ciltsız Tk. No)

ISBN-13: 978-975-05-0087-9 (Ciltli) • ISBN-13: 978-975-05-0003-9 (Ciltli Tk. No)

© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2002, İstanbul

2. BASKI 2003, İstanbul

3. BASKI 2008, İstanbul

SAYFA ve KAPAK TASARIMI Suat Aysu

KAPAK FILMİ 4 Nokta Grafik

DÜZELTİ Serap Yeğen

DİZİN M. Cemalettin Yılmaz

MONTAJ Şahin Eyilmez

BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cagaloglu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MODERN
TÜRKİYE'DE
SİYASİ
DÜŞÜNCE

CİLT 4

Milliyetçilik

GENEL YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge

İLETİŞİM A.Ş. ADINA SAHİBİ Tuğrul Paşaoğlu

YAYIN KURULU Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet Çiğdem, Bağış Erten,
Murat Gültekingil, Ahmet Insel, Ömer Laçiner

EDITÖRLER Tanıl Bora, Murat Gültekingil

YAYIN SEKRETERİ Bağış Erten

CİLT EDITÖRLERİ BİRİNCİ CİLT
Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası:
Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi MEHMET Ö. ALKAN

İKİNCİ CİLT
Kemalizm AHMET INSEL

ÜÇÜNCÜ CİLT
Modernleşme ve Batıcılık UYGUR KOCABAŞOĞLU

DÖRDÜNCÜ CİLT
Milliyetçilik TANIL BORA

BEŞİNCİ CİLT
Muhafazakârlık AHMET ÇİĞDEM

ALTINCI CİLT
İslamcılık YASIN AKTAY

YEDİNCİ CİLT
Liberalizm MUSTAFA ERDOĞAN

SEKİZİNCİ CİLT
Sol Düşünce MURAT GÜLTEKİNGİL

DOKUZUNCU CİLT
Dönemler ve Karakteristikler ÖMER LAÇİNER

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASİ DÜŞÜNCE

4. CİLDİN YAZARLARI

FETHİ AÇIKEL • TANER AKÇAM • BİROL AKGÜN • YÜKSEL AKKAYA • AYHAN AKMAN •
ALİ İHSAN AKSAMAZ • CENGİZ AKTAR • TAHA AKYOL • AYÇA ALEMDAROĞLU • FARUK
ALPKAYA • GÖKÇEN T. ALPKAYA • AYŞE GÜL ALTINAY • CUMHUR ARSLAN • EMRE
ARSLAN • MİTHAT ATABAY • BEŞİR AYVAZOĞLU • GÜVEN BAKIREZER • M. BERK BALÇIK
• RIFAT N. BALI • AHMET BEKMEN • MURAT BELGE • FOTİ BENLİSOY • CEM BİCO •
TANIL BORA • HAMİT BOZARSLAN • KEMAL CAN • NERGİS CANEFE • ETIENNE
COPEAUX • SİMTEN COŞAR • SONER ÇAĞAPTAY • ŞABAN H. ÇALIŞ • Y. DOĞAN
ÇETİNKAYA • COŞKUN DEĞİRMENCİOĞLU • TANEL DEMİREL • SEÇİL DEREN • YELİZ
DÖNMEZ • FUAT DÜNDAR • SADETTİN ELİBOL • BÜŞRA ERSANLI • ORHANGAZİ ERTEKİN
• BAĞIŞ ERTEN • FRANÇOİS GEORGEON • F. MÜGE GÖÇEK • EREN DENİZ (TOL)
GÖKTÜRK • AHMET İNSEL • AYŞE KADIOĞLU • İSMAİL KAPLAN • NİYAZİ KIZILYÜREK •
CEMİL KOÇAK • NEVZAT KÖSOĞLU • MURAT KÜÇÜK • NANCY LINDISFARNE • ÖMER
LÜTFİ METE • HERKÜL MILLAS • HALİL NALÇAOĞLU • BASKIN ORAN • NİZAM ÖNEN •
ESAT ÖZ • ÜMIT ÖZDAĞ • GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN • UMUT ÖZKIRIMLI • A. GÜN
SOYSAL • NÜKHET SİRMAN • AHMET TAŞGETİREN • YÜKSEL TAŞKIN • ALEXANDRE
TOUMARKINE • A. ÖMER TÜRKEŞ • HASAN ÜNDER • KEREM ÜNÜVAR • FÜSUN ÜSTEL •
MESUT YEĞEN • AHMET YILDIZ • MURAT YILMAZ • ZAFER YÖRÜK • ARUS YUMUL

İçindekiler

Sunuş	15
 FRANÇOIS GEORGEON	
Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken	23
• Ziya Gökalp KEREM ÜNÜVAR.....	28
 CEMİL KOÇAK	
Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları	37
• Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler ETIENNE COPEAUX.....	44
 TANER AKÇAM	
Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler	53
 FATMA MÜGE GÖÇEK	
Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım	63
• Osmanlı Kozmopolitizminden Avrupa Kozmopolitizmine Giden Yolda Ulus Parantezi CENGİZ AKTAR.....	77
 AYHAN AKMAN	
Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı	81

- **Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi**
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA 91

EREN DENİZ (TOL) GÖKTÜRK
1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri 103

FETHİ AÇIKEL
Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi 117

- **Mehmet İzzet**
COŞKUN DEĞİRMENCİOĞLU 124

AYŞE GÜL ALTINAY - TANIL BORA
Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik 140

GÖKÇEN T. ALPKAYA
"Türk Dış Politikası"nda Milliyetçilik 155

- **Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik**
ÜMIT ÖZDAĞ 168

MURAT BELGE
Türkiye'de Zenofobi ve Milliyetçilik 179

HERKÜL MILLAS
Millî Türk Kimliği ve 'Öteki' (Yunan) 193

NANCY LINDISFARNE
Ayrıksıcılık 202

- **Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri**
NEVZAT KÖSOĞLU 208

NÜKHET SİRMAN
Kadınların Milliyeti 226

SONER ÇAĞAPTAY
Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite 245

- **Hasan Ferit Cansever**
A. GÜN SOYSAL 250
- **Türk Ocakları**
FÜSUN ÜSTEL 263
- **Türk Yurdu**
FİRDEVS GÜMÜŞOĞLU 269

FÜSUN ÜSTEL

**Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmî
Yurttaş Profiline Evrimi** 275

- **Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde
Vatandaşlık ve Bireysellik**
AYŞE KADIOĞLU 284

HALİL NALÇAOĞLU

Vatan: Toprakların Altı, Üstü ve Ötesi 293

ZAFER YÖRÜK

Politik Psişe Olarak Türk Kimliği 309

- **Türk Milliyetçiliği:
Var Kalmanın Teyakkuz Hali**
AHMET BEKMEK 325

NİYAZI KIZILYÜREK

Rauf Denktaş ve Kıbrıs Türk Milliyetçiliği 335

ORHANGAZİ ERTEKİN

**Cumhuriyet Döneminde
Türkçülüğün Çatallanan Yolları** 345

- **Nihal Atsız**
GÜVEN BAKIREZER 352
- **Reha Oğuz Türkkan**
NİZAM ÖNEN 362
- **Rıza Nur**
FARUK ALPKAYA 374

GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN

Dünyada ve Türkiye'de Turancılık 388

• Hüseyin Namık Orkun NİZAM ÖNEN.....	396
• Turan'a İki Farklı Yol: Macar ve Türk Turancılıkları NİZAM ÖNEN.....	406
EMRE ARSLAN	
Türkiye'de Irkçılık	409
• Öjeni Düşüncesi AYÇA ALEMDAROĞLU.....	414
• Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi HASAN ÜNDER.....	427
SUAVİ AYDIN	
Sosyalizm ve Milliyetçilik: Galiyefizm'den Kemalizm'e, Türkiye'de "Üçüncü Yol" Arayışları	438
• Bülent Ecevit YELİZ DÖNMEZ - CEM BİÇÖ.....	448
• Doğu Perinçek BAĞIŞ ERTEN.....	462
A. GÜN SOYSAL	
Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı	483
• Zeki Velidi Togan A. GÜN SOYSAL.....	488
• Sadri Maksudi Arsal YÜKSEL TAŞKIN.....	496
• Yusuf Akçura FRANÇOIS GEORGEON.....	505
MİTHAT ATABAY	
Anadoluculuk	515
• Hilmi Ziya Ülken SADETTİN ELİBOL.....	520
• Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi SEÇİL DEREN.....	533

BEŞİR AYVAZOĞLU

Tanrıdağ'dan Hira Dağı'na Uzun İnce Yollar..... 541

- *Mümtaz Turhan*
MURAT YILMAZ 552

- *Çınaraltı*
CUMHUR ARSLAN 579

BİROL AKGÜN - ŞABAN H. ÇALIŞ

*Tanrı Dağı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman:
Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslâmcı Doz*..... 584

- *Türk Milliyetçiliğinin İslâm'la Buluşması:
Büyük Doğu*
CEMİL KOÇAK 601

- *Yeniden Milli Mücadele'nin Milliyetçik Anlayışı*
AHMET TAŞGETİREN 614

YÜKSEL TAŞKIN

*Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği:
Endişe ve Pragmatizm*..... 618

- *Fethi Tevettoğlu*
NİZAM ÖNEN 622

TANIL BORA - NERGİS CANEFE

Türkiye'de Popülist Milliyetçilik..... 635

- *Hamdullah Suphi Tanrıöver*
AHMET YILDIZ 642

- *Erol Güngör*
MURAT YILMAZ 650

KEMAL CAN

Ülkücü Hareketin İdeolojisi..... 663

- *Dündar Taşer*
MURAT YILMAZ 668

- *Alparslan Türkeş*
TANIL BORA 686

- *Türk Milliyetçiliği'ne 'Sivil' Bir Bakış*
ÖMER LÜTFİ METE 696

UMUT ÖZKIRIMLI

Türkiye’de Gayriresmî ve Popüler Milliyetçilik.....706

SİMTEN COŞAR

Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe 718• **Liberalizm ve Milliyetçilik**

TAHA AKYOL 731

• **21. Yüzyılda Millî Devlet,
Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği**

ESAT ÖZ.....751

AHMET INSEL

Milliyetçilik ve Kalkınmacılık 763

M. BERK BALÇIK

Milliyetçilik ve Dil Politikaları 777• **Mehmet Kaplan**

TANEL DEMİREL 780

İSMAİL KAPLAN

Millî Eğitim İdeolojisi.....788

BÜŞRA ERSANLI

Bir Aidiyet Fermanı: “Türk Tarih Tezi” 800

A. ÖMER TÜRKEŞ

Millî Edebiyattan Milliyetçi Romanlara 811

YÜKSEL AKKAYA

**Korporatizmden Sendikal İdeolojiye,
Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı**.....829

HAMİT BOZARSLAN

Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000) 841• **Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği**

BASKIN ORAN.....871

MESUT YEĞEN

Türk Milliyetçiliği ve Kürt Sorunu 880

FUAT DÜNDAR

Millî Ezber: Saf Türk - Karışık Öteki 893

- **Tekin Alp**
RIFAT N. BALI 896

- **Mezhepten Millete: Aleviler ve Türk Milliyetçiliği**
MURAT KÜÇÜK 901

- **"Ekalliyet Yılanları..."**
Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar
TANIL BORA 911

RIFAT N. BALI - ARUS YUMUL - FOTİ BENLİSOY

Yahudi, Ermeni ve Rum**Toplumlarında Milliyetçilik** 919

- **Laz Kültürel Kimliğini Yaşatma Çabaları**
ALİ İHSAN AKSAMAZ 924

- **Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol:**
"Hristiyan Türkler"
FOTİ BENLİSOY 927

- **"İthal Milliyetçilik ile Etki Altındaki**
Milliyetçilik Arasında"
ALEXANDRE TOUMARKINE 934

Kaynakça'ya Dair 939**Kaynakça** 947**Dizin** 972**Seçme Metinler** 1001

Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)

HAMİT BOZARSLAN

L 880 Şeyh Ubeydullah İsyanı ile ilk emareleri görülen, daha sonra Avrupa'daki Jöntürk organlarından birisini oluşturan *Kürdistan* gazetesi ile yazılı bir miras bırakmaya başlayan Kürd milliyetçiliğinin yüzyıllık tarihinin burada ancak bazı kaba hatları ile tanıtılabileceği açık. Büyük ölçüde kronolojik bir çerçeveyi haiz bu makalenin başında birkaç hususu belirtmeyi gerekli görmekteyim.

İlk olarak, II. Abdülhamit döneminde ve Meşrutiyet'in ilk yıllarında daha çok kültürel bir özelliğe sahip olan Kürd milliyetçiliğinin, 1914'ten itibaren giderek siyasi bir milliyetçiliğe kaydığını belirtmek gerekli. Yazılı ve sözlü kaynaklar milli-siyasi bazı talepleri dile getiren 1914'teki Bidlis, Barzan ve Soran isyanlarının bu geçişin ilk önemli adımlarını oluşturduğunu göstermekte. Birinci Cihan Harbi ve daha sonraki İstiklal Harbi sırasında Kürdlerle devlet arasındaki ittifak, Osmanlı havzasının bu son milliyetçiliğinin siyasileşme sürecini ancak geçici olarak durdurabilirdi.

İkinci nokta ise, bu siyasi milliyetçiliğe geçişin aynı zamanda bir İmparatorluk geleneğinden ulus-devlet modeline geçişe tekabül ettiği. Bu geçiş, Şerif Mardin'in merkez-kenar ilişkileri çerçevesinde önerdiği ve daha 19. yüzyılda sarsılmaya başlayan Osmanlı "zımnî mukavelesi-

nin"¹ yeniden üretilmemesi anlamına gelmekteydi. Kürd milliyetçiliğinin siyasileşmesi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ise alenen milliyetçi ve merkezîyetçi bir niteliğe sahip olması, "zımnî mukavelenin" yeniden müzarekesini engelleyen faktörlerdi.

Bu nedenle, Cumhuriyet tarihinde, Kürd milliyetçisi ve Kürd meselesi hem birbirlerinden ayrı ele alınamayacak, hem de birbirleriyle özdeşleştirilemeyecek iki olgu olarak ortaya çıktı. Kürd milliyetçiliği, Kürdüğe dayalı idarî bir yapının (muhtariyet, federasyon ya da ayrı bir devlet) kurulmasını hedefleyen, kendine has semboller ve siyasi bir söylem oluşturmuş bir akım olarak ortaya çıkmakta. Kürd meselesi ise, kuvvet ve hâkimiyet ilişkilerinin Türklük dışında her türlü kimlik ve aidiyeti dışılayan, tarih, kültür ve eğitimde yalnızca Türküğe yer veren ve diğer grupların sembolik kaynaklarını yasaklayan Cumhuriyet Türkiye'si'nin millî ve içtimai bir meselesi olarak tanımlanabilir. Bir anlamda, Kürd meselesi Türkiye'nin demokrasi, rejim, çokkültürlülük, hâkim ve resmî milliyetçilik [...] gibi önemli diğer meselelerinin tahlilini mümkün kılan bir turnusol kâğıdı olarak görülebilir.

Üçüncü husus olarak, Ortadoğu'nun diğer milliyetçiliklerini² hesaba katmadan

Kürd milliyetçiliğinin de anlaşılmasının mümkün olamayacağını belirtmek gerek-
mekte. Janus gibi iki çehresi olan milli-
yetçilik, hem "kendi kalabilmek" hem de
başkasına benzemek, hem "öze dönmek",
hem de "evrenselleşmek" özemlerini bir
arada dile getirmektedir. "Öze dönmek",
milletleşmek, siyasi cemaat olarak varlık
nedenini millî bir kaynak ya da varlıkta
bulmak anlamına gelmektedir. "Evrensel-
leşmek" ise, bu millî varlığa milletin dar
sınırlarını aşan alel-şümül bir meşruiyet
kazandırmayı, evrenseli oluşturan diğer
unsurlarla bir eşitliğe varmayı hedefle-
mektedir. Milliyetçilik perspektifi, ancak
tarihsel bir varlığa ve "vatan"a sahip olan
ve dünya medeniyetine ve kültürüne kat-
kıda bulunmuş milletlere var olma hakkı-
nı tanır. Evrensellüğün bir parçasını oluşt-
turmak ise, bir milletin millet olarak meş-
ruiyet kazanmasını sağlar.

Özellik ve evrenselleşme arasındaki
bu sıkı bağ, aynı zamanda, özellikle azın-
lık milliyetçiliklerinin, hem milliyetçi bo-
yutlarıyla hem de kendilerini aşan evren-
sel söylemlerle ve siyasi/sosyal hareketler-
le kurdukları ilişkilerle ele alınmaları ge-
rektiğini göstermektedir. Böylece, 1920-
1940 yılları Kürd hareketinin en azından
Kemalizm kadar Batıcı olduğunu gör-
mekteyiz. Bu yıllarda Kürd milliyetçiliği
bir yandan Kürdlerin tarihe ve medeniy-
ete katkıda bulunmuş bir varlık olduğunu
ispat etmeye çalışmış, diğer yandan "me-
deniyet" e varışı Kürd milliyetçiliğinin he-
defi olarak kabul etmiştir. Daha sonraki
yıllarda Kürd hareketi Kürdlüğün "ezilen
bir halk" olarak değerlendirmiş, Mark-
sizm-Leninizm'de kendisini meşrulaştı-
ran bir söylem bulmuş ve sol akımlarla
organik bir şekilde içiçe geçmiştir. Bu
Kürdleştirilmiş Marksizm-Leninizm'in,
dünyanın diğer bazı azınlık hareketlerin-
de olduğu gibi, seksenli ve doksanlı yıla-
rın Kürd hareketine damgasını vurmaya
devam ettiği söylenebilir. Son olarak da,
Kürd hareketinin özellikle de doksanlı

yıllarda, belli oranlarda, Ortadoğu'da yeni
bir evrensel söylem sunan İslamcılıktan
etkilendiği belirtilebilir.

Dördüncü ve son husus ise, Birinci
Dünya Savaşı sonrasında Şemseddin Sa-
mi'nin *Kamûs'ul A'lâm*'ında uzun bir ma-
kale ile tanıttığı³ Osmanlı Kürdistanı'nın
Lozan Antlaşması ve diğer devletlerarası
antlaşmalarla bölünmesi ile ilgili. Bu par-
çalanma, Kürdlerin 16. yüzyılda İran ve
Osmanlı İmparatorlukları arasında bölün-
mesinden çok daha vahim sonuçlara yol
açmaktaydı. Osmanlı-İran savaşları son
tahlilde millî bir niteliğe sahip olmayan,
süzgeç rolünü gören devletlerarası sınırlar-
ın oluşması ile sonuçlandı. Birinci Dünya
Savaşı sonrasında saptanan sınırlar ise,
millî iktisadın ve millî kimliğin garantörü
olarak algılanmakta, sınıraşırı aidiyetleri
milletle hıyanetle eşleştirmektedir. Böyle-
likle Kürdler değişik devletlerin iktisadî
ve kültürel mekanizmalarına entegre ol-
mak zorunda kaldılar. Bu bölünme, kaçıl-
ılmaz olarak Kürd milliyetçiliğinin de
parçalanmasını beraberinde getirdi.

Fakat bu parçalanma, Jacques Ber-
que'in Magrib için kullandığı bir tabirle⁴
Kürdler arası "ortak sosyolojik" hatların
ortadan kaldırılmasına yetmedi. Tam ak-
sine, kendilerini bölen devlet sınırlarının
Kürdlere dayatılması, yirmilerden itibaren
Kürd hareketinin hem sınırlarla belirlen-
miş siyasi yapıların dinamigine tâbi olma-
sı hem de, kendi bölgesel dinamiklerini
yeni koşullar altında yeniden üretmesi
anlamına gelmekteydi. Sunî yapılar olarak
kurulan devletler, zaman içerisinde bir
yaşarlılık kazanabildiler ve iktisadî, siyasi,
kültürel ve kimlik belirleyici bir rol oynadılar.
Bu nedenle, Kürdlüğün Irak, İran,
Suriye ya da Türkiye dinamigine bağlı bir
hale gelmesi kaçınılmazdı. Ama aynı za-
manda, sınıraşırı bir olgu olarak Kürdlük
devam etti ve kendi sembolik kaynakları-
nı ve referanslarını (harita, bayrak, millî
marş, tarih söylemi...) yarattı.

Böylelikle, Osmanlı sonrası Kürd milli-

yetçiliğinin pratikte parçalanmış, ama tahayyülde birleşmiş bir milliyetçilik olduğu görülmektedir. Bu anlamda, devlet kurumlarına sahip olmasa da, Kürd milliyetçiliğinin Arap milliyetçiliği ile bir benzerlik gösterdiği söylenebilir. Arap dünyasının parçalanması, hem Osmanlı sonrası kuvvet ilişkilerinin hem de Arap dünyasındaki merkezkaç dinamiklerin bir sonucuydu. Bu parçalanmanın sonucu olarak doğan siyasi yapılar zaman içinde bir devamlılık kazanabildiler. Ne var ki, bu, tahayyülde birleşmiş bir Arap milliyetçiliğinin sona ermesi anlamına gelmemekteydi.

Müstakil siyasi yapılara sahip olmamasına rağmen, Kürd milliyetçiliği de buna benzer bir gelişme gösterdi. Pratikte parçalanma, birbirleriyle bağlantılı da olsa, birkaç Kürd milliyetçiliğinin var olması anlamına gelmekte. Kürd milliyetçiliğinin ancak bazı aktörlerinin -ve sadece kısa dönemlerde- ayrılıkçı bir niteliğe sahip olması, Kürd hareketlerinin genellikle kaderlerini devlet sınırları içinde müzakere etmeleri, her ülkede kendilerini aşan sosyal/cemaatsel dinamiklerle iç içe girmiş olmaları, bu parçalanmayı kalıcılaştırmaktadır. Ortadoğu dengeleri, bu parçalanmış milliyetçiliklerin bazı anlarda kanlı ihtilaflara girmesini de kaçınılmaz kılmaktadır. Ne var ki, Kürd hareketlerinin tümü, Kürdlüğü ortak bir harita, ortak bir kurucu efsane (Kawa), ortak bir milli gün (Newroz), ortak bir milli marş (Ey Reqib) ve Irak Kürd lideri Berzenci'den Türkiye PKK'sına varan ortak bir tarih olarak algılanmaktadır. Bu kaynak ve referanslar Ortadoğu Kürd hareketlerinin tümünün sembolik evrenini belirlemektedir. Bu nedenle, bir ülkedeki başlayan ve belli bir süreklilik kazanan bir hareket, kısa zamanda bölgesel bir hareket haline gelmekte, diğer ülkelerdeki Kürd hareketlerini de seferber etmekte ya da en azından tavır almaya zorlamaktadır.

Son husus olarak da, diğer Ortadoğu milliyetçilikleri gibi Kürd milliyetçiliğinin

de Kürd toplumunda aktif merkezkaç aidiyetleri hesaba katmak zorunda kaldığını belirteceğim. Gerçekte, hem İran ve Irak hem de Türkiye Kürd toplumunda, dil ve mezhep temelinde oluşan iç etnik cemaatler bulunmaktadır (Türkiye'de Zazalar ve Kurmanclar Aleviler, Sünniler ve Yezidiler). 20. yüzyıl boyunca Kürd milliyetçi elitinin bu değişik iç-etnik gruplardan gelen aydınlar tarafından oluşturulduğu bilinmekte (örneğin, Şeyh Said Zaza ve Sünni idi, Nuri Dersimi Zaza ve Alevi idi. Bedirhani ve Cemilpaşazade kardeşler Sünni ve Kurmanç idiler). Fakat bu gruplar aynı zamanda kendilerine has sosyolojik ve antropolojik özelliklere sahip bulunmakta ve çoğu zaman ortak bir Kürd milliyetçi hareketi etrafında birleşememekteydiler. Aynı şekilde, son dönemde,

Mustafa Kemal (resimde Said ile), 4 Mart 1922'de Bitlis'teki Küfrevi Şeyhine gönderdiği telgrafta, "Kürdistan meselesini... müşterek mesai-i vataniyemizin muvaffakiyetine mani olmak isteyen... düşmanlarımızın" çıkardığını anlatır.

HEP'le başlayan yasal Kürd muhalefeti geleneğinin Sünnî Kurmanclar, MSP ile başlayan İslâmcı geleneğinin Sünnî Zazalar ve radikal sol akımların ise Alevî Kürdler arasında ağırlıklı olarak yer edinebildiği söylenebilir.

Bu merkezkaç kuvvetlere aşiret ve tarikat aidiyetlerini de eklemek mümkün. Yirmilerden itibaren, Kürd hareketlerinin hemen hemen tümü bu geleneksel kurumların aşılmasını millî birliğin temel koşulu olarak kabul etmekte. Ne var ki, bu yapıların hem Türkiye'de hem de Irak ve İran'da, zaman zaman Kürd milliyetçiliğinin insan kaynaklarını sağladıklarını, zaman zaman da devletin Kürd bölgelerindeki dayanaklarını oluşturduklarını görmekteyiz. Bu nedenlerle, Kürd milliyetçi hareketleri, bazı anlarda aşiret ağırlıklı hareketler olarak ortaya çıkmakta, Michael Hudson'un tabiriyle "aşiretsel milliyetçilik"⁵ olarak tanımlayabileceğimiz bir milliyetçilikle birlikte gelişmekte.⁶

CUMHURİYET ÖNCESİ KÜRD MİLLİYETÇİLİĞİ

Kürdler açısından 19. yüzyıl üç gelişmeyi beraberinde getirmişti. Bunlardan ilki, Babîâlî'nin, özerklikleri II. Selim ve Idris-î Bidlîstî müzakereleriyle (1514) kabul edilmiş olan Kürd emirliklerini ortadan kaldırmayı kararlaştırmasıydı. Tanzimat'la birlikte daha da belirginleşen yeni Osmanlı politikası merkezi idarenin Kürd bölgelerinde (ve ayrıcalıklı bir statüye sahip diğer bölgelerde) hâkim kılınmasını amaçlamaktaydı. İkinci gelişme, bu merkezleştirme projesinin büyük ölçüde akim kalmasıydı. Gerçi, Babîâlî Kürd emirlerinin art arda gelen isyanlarını bastırılabilirdi, ama Osmanlı yönetimi, sayıları sınırlı bu emirliklerin yerine, daha önce emirlerin kontrol edebildiği aşiret dinamikleri ile karşı karşıya kaldı. Bu dinamikler, birbirinden kopuk yüzlerce fiilî siyasi birimin oluşmasına yol açtı. Bu

parçalanma birleşik bir Kürd hareketinin ortaya çıkmasını engellerken, aynı zamanda, devlete karşı muhalefet odaklarını da artırmaktaydı. Son olarak da, hem Batılılaşma hem de milliyetçilik hareketlerinin sonucunda, diğer Hristiyan cemaatlerde olduğu gibi, Ermeniler arasında da, Müslümanlarla eşitliği, hatta istiklali hedefleyen hareketlerin başlamasına değinmek gerekli. Bu hareketler doğrudan etkileri ve yarattıkları tepkilerle asrın sonuna doğru Kürd milliyetçiliğinin de oluşmasında önemli bir rol oynayacaktı.⁷ Örneğin 19. yüzyıl sonlarında Kürd şairi Hecî Qadîrî Koyî şu mısraları yazıyordu: "Ey Cezire ve Botan, Kürdlerin memleketi/ Bu ne büyük bir felâket ki/ Seni Ermenistan yapmak istiyorlar [...] Kuran'a el basarım ki/ Eğer bir Ermenistan oluşursa/ Tek bir Kürd kalmaz bu diyarda."⁸ Ermenileri hedef almamasına rağmen, 1880 Ayaklanması'nın lideri Şeyh Ubeydullah da Ermenistan'ın oluşmasını engellemek için gerekirse "kadınları bile silahlandıracağımı" söylemekteydi.⁹ Bu tür söylemler, dinî cemaatler arasındaki ihtilaflardan yola çıkılmakla birlikte, hem İslâmîğin Kürdlükle eş tutulduğunu, hem de Kürdçü bir söylemle aşıldığını göstermekteydi.

Büyük bir kısmı Mısır'daki Mehmed Ali misalinden etkilenmiş olan 1880 öncesi Kürd isyanları milliyetçi bir söyleme sahip değillerdi.¹⁰ Amaçları, etnik dinamiklerden yola çıkmakla birlikte, millî olmayan bir devletin kurulmasıydı. Milliyetçi temaların ancak 19. yüzyıl Kürd isyanlarının sonuncusu olan 1880 Şeyh Ubeydullah İsyanı ile birlikte ortaya çıktığını görmekteyiz. İlk aşamada İran Şahı'nın Urmiye bölgesinde Ubeydullah'ın babası Şeyh Taha'ya verdiği vergi ayrıcalığını korumayı hedefleyen ve İran'a karşı başlayan isyan zaman içerisinde milliyetçi bir söylem geliştirdi. Şeyh Ubeydullah, bir İngiliz diplomasına Osmanlı ve İran Kürdistanlarının tek bir memleket oluşturduğunu ve Kürdlerin de her millet gibi ken-

di geleceklerini belirlemesi gerektiğini söylemekteydi.¹¹

Kürd milliyetçiliğinin ilk emarelerini veren bu hareket, aynı zamanda merkez karşıtı Kürd muhalefetine ilk dönemini de kapatmaktaydı. Gerçekte, isyan sonrası dönem, bir yandan 19. yüzyılda canlanan Kürd aşiret dinamiklerinin sisteme entegrasyonuna, diğer yandan da, uzun bir dönem marjinal kalacak, az çok bilinçli bir şekilde ifade edilen kültürel bir Kürd milliyetçiliğinin ortaya çıkışına tanık olacaktı.

David Kushner'ın de belirttiği gibi,¹² 1876'da tahta geçen II. Abdülhamit, Anadolu'yu Balkanlar'da zayıflayan Türklüğün son barınağı olarak gören, yazılı olmayan bir doktrin geliştirmişti. Ne var ki, böylelikle "merkez" haline gelen Anadolu'nun, aynı zamanda Türk olmayan Müslüman bir "kenar" tarafından savunulması gerekliydi. Bu ise, periferiyi oluşturan Müslüman cemaatlerin sisteme entegre edilmesini gerektirmekteydi. 1891-1982'de kurulan Hamidiye Alayları, hem bu entegrasyonu sağlamakta, hem aşiretler arası ilişkileri gerginleştirerek Kürd bölgelerinden gelen şiddeti Kürdler içi bir şiddete kanallandırmakta, hem de Ermeni komitelerine karşı Kürdleri devletin müttefikleri haline getirmekteydi.¹³ 1894-1896 Ermeni katliamlarına yoğun olarak katılmakla ve "Ermeni ziraat meselesi"ni yaratacak toprak işgallerinde bulunmakla, Alaylar bölgenin İslamlaşmasına önemli bir katkıda bulundular.

Alaylar'ın oluşması, özellikle eski emir ailelerinin çocukları arasında millet fikrinin gelişmesi ile eşzamanlıydı. 1898'de yayımlanan *Kürdistan* gazetesi, Kürdlük fikrinin savunulduğu, Kürdlerle Ermeniler arasında bir ittifak arayışının ifade edildiği bir organ olarak ortaya çıkmaktaydı. Hakkındaki bilgiler sınırlı olmakla birlikte¹⁴ gazetenin dönemin Kürd okuyucuları arasında belli bir yankı oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Abdurrahman Bedirhan, bu gazetede, Kürdleri uyanmaya ve Abdülhamit rejimine karşı mücadele etmeye davet etmekteydi: "Ermeni-Kürd savaşında Kürdlerin birçok günahsız Ermeni'yi öldürdüğünü biliyorum. Allah bu durumdan razı değil. Kürdler cahilliklerinden dolayı bu günahı işlediler. Onlar bir Ermeni'yi öldürmekle bir Müslümanı öldürmek arasında bir fark olmadığını bilmemekteydiler. Bu günahın bir kısmı da Kürd alimlerine ait. Alimin neyin iyi neyin kötü olduğunu cahillere göstermesi lazım ki, bunlar günahsız insanları öldürmesinler."¹⁵

845

*Ey Kürdler! Artık katliam ve talanı terk edin, Ermenilerle ittifak edin. Muhakkak biliniz ki, eğer bu nifaki terk etmezseniz [...] ve Abdülhamit'in zalim memurlarını başınızdan atmazsanız, hem Ermeniler hem de siz ayaklar altında kalırsınız.*¹⁶

Bunca küçük milletler var ki, mütemadi sa'y-ü gayretleri neticesinde nihayet kendilerini hükümet-i metbualarının gadr-ü itisafından kurtardılar, mes'ud bir hale geldiler. Siz ise, bu gibi milletleri taklid edecek yerde, birbirinizi öldürmek ve bu suretle kuvvetinizi kesretmekle, düşman-i sahîh olan Padişahın mezalimine daha ziyade meydan vermek gibi bir hareket-i amyanede bulunmakla elinizdeki hançeri kendi elinizle kalbinize sokar gibi bir cinayette bulunuyorsunuz [...] Birtakım Ermeni acezesini katliâm etmek, kendi vatanınızı, hanenizi tahrib etmek değil midir?¹⁷

Bu kültürel milliyetçiliğin yeni bir ifadesi olan ve II. Meşrutiyet sonrasında kurulan Kürd Terakki ve Teavün Cemiyeti¹⁸ Ermenilerle Kürdler arasında barış ve kardeşliği ve her iki halkın meşrutiyetle yönetilecek yeni bir Osmanlı birliği çerçevesinde yer almasını hedeflemekteydi. Kültürel milliyetçilik, Kürd kimliği ile ortaya çıkmak ve Kürdlerin "uyanmasını" ve "medeniyete" varmasını hedefle-

yen talepler ileri sürmek anlamına gelmekteydi. Cemiyet'in Nizamnâmesi'nde, Kürdçe'nin eğitim dili haline gelmesi için gerekli çalışmaların yapılacağı, Kürdçe eserlerin yayımlanacağı ve "edebiyat-ı Kürdiyenin bir tarihçesinin" hazırlanacağı, "Kürdlerin terbiye-i fikriye ve ictimaiyeleri" için gayret gösterileceği, "Kürdlerle meskûn vilayet ve sancak ve kazalarda" şube açılacağı belirtiliyor ve şöyle devam ediliyordu:

Cemiyet, Kürdistan'a zevat-ı münasibe i'zam ederek Kürdlerle Ermeniler ve mil-l-i saire arasında ve Kürd aşairinin yekdiği beyninde tezyid-i itilaf esbabını taharri ve temin ve nesayih-i lâzıma icra edecek ve bu babda hukûmat-ı mahalliye ile ulemâ ve meşayih ve rüesânın nüfuz ve haysiyetinden istifadeye çalışacaktır. Binâenaleyh bu hususda Ermeni cemiyetlerinden dahi istifade edilmek üzere Dersaadet'de Kürdlerle Ermenilerden mürekkeb bir heyet'i muhtelite teşkili ile bu maksadın behemehal vücuda gelmesine bezl'i mesai edecektir.¹⁹

Cemiyet'in yayın organında ise, Kürdlerin birliği istegi dile getirilecek ve iç husumetlerin terk edilmesi istenecekti:

Araplar, Türkler, Arnavutlar, Rumlar ve Hristiyanlar²⁰ gibi çalışınız, cevherinizi tanutturunuz. Nasıl ki, necib Arnavutluk havmî[nin ferdleri], yüzyıllık kan davalarını terk ettiler, el ele verdiler, kıymetlerini ve yiğitliklerini gösterdiler, bizler de onlar gibi, kan davalarımızı, düşmanlıklarımızı silelim, birbirlerimizle kardeş olalım, Kürdlerin şereflerini koruyalım, malımızla canımızla harabe vatanımızı inşa etmeye çalışalım.²¹

Kültürel Kürd milliyetçiliğinin örgütlenmesi, aynı zamanda, Osmanlı siyasi sahasında yer almakla mümkün olabilirdi. Misalen, Ermeni-Kürd münasebetleri üzerinde oldukça ilginç yazıları olan Babanlı Şerif Paşa, Osmanlı liberalizminin

önemli simalarından birisiydi, aynı aileden gelen İsmail Hakkı İttihat ve Terakki'de, Ahmed Naim ise İslâmcı cephede yer almaktaydı. Ziya Gökalp, Said-i Kurdi (Nursi), Abdullah Cevdet... en azından ilk dönemlerde kültürel Kürd milliyetçiliği ile ilişkilerini devam ettiren düşünürler arasında yer almaktaydılar.²²

Ne var ki, II. Meşrutiyet koşullarında bu kültürel milliyetçiliğin gelişebilmesi mümkün değildi. Bir yandan 1894-1896 Ermeni katliamları ile zenginleşmiş ve devletle patron-müşteri ilişkisi kurmuş Hamidiye Alayları'nı (ya da yeni adlarıyla Aşiret Süvari Alayları'nı) oluşturan aşiret ağaları ve şeyhler, Ermenilerle ittifaktan yana değillerdi. Tam aksine, 1909-1914 dönemi, önce Ermenilere karşı başlayan ve daha sonra devlet karşıtı bir nitelik kazanan Kürd isyanlarına tanık olmaktaydı.²³ Alaylar'ın "bav ê Kurdan" (Kürdlerin babası) olarak tanımladıkları II. Abdülhamit'in hal'i, İttihat ve Terakki'ye karşı tepkileri artırmış ve isyanların daha da yaygınlaşmasına yol açmıştı.

Diğer yandan, giderek tek parti rejimi, hatta parti-devlet rejimi haline gelen İttihat ve Terakki yönetimi, siyasi Türk milliyetçiliğine kaymakta ve kültürel de olsa, Müslüman halklar arasında gelişen milliyetçi akımlara sıcak bakmamaktaydı. Bu nedenle, Kürd Terraki ve Teavün Cemiyeti kısa zamanda yasaklandı. İttihad ve Terakki'nin baskılarına ve Türk Yurdu gibi Türk milliyetçisi akımlara karşı duyulan tepkiler, Kürd milliyetçiliğinin bazı unsurlarının "siyasileşmesini" de beraberinde getirdi. 1914'te vuku bulan Barzan, Soran ve Bidlis isyanlarında açıkça, mahalli muhtariyet gibi Kürdçü bazı taleplerin dile getirilmesi, bu açıdan önemli bir gelişme olarak kaydedilebilir.²⁴

Ermenilerin ortak düşman olarak tanınmasını mümkün kılan Cihan Harbi yılları, Kürdlerin isyan stratejisinden vazgeçip devlette ittifakı tercih etmelerine yol açtı. Ermeni kıyımı ile son bulan

bu ittifak, daha sonra 700.000'e yakın Kürdün "tehcir"ini engellemediyse de, Doğu vilayetleri nüfusunun Kürdleştirilmesini -ve, bu vesileyle, tümüyle İslamlaştırılmasını- sağladı.

Interregnum:

Kürdistan Teali Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kürd milliyetçiliğinin, bu sefer ağırlıklı olarak siyasi bir söylemle, yeniden canlandığını görmekteyiz. 1919-1920 yıllarında belli başlı Kürd şehirlerinde Kürd Kulüpleri,²⁵ İstanbul'da ise Kürdistan Teali Cemiyeti kuruldu.²⁶ Ne var ki, Kürd hareketinin candamarını oluşturan cemiyet, homojen bir siyasi programa sahip değildi. Aralarında Bedirxanî kardeşlerin ve Cemiyet'in Avrupa temsilcisi Şerif Paşa'nın da bulunduğu bir kesim, Kürd istiklali fikrini savunurken, cemiyetin başkanı Seyyid Abdülkadir muhtariyet ve Kürd-Türk birliği tezinin temsilcisi olarak ortaya çıkmaktaydı. Kürd aşiret ağalarının ve şeyhlerin ezici kısmı ise, her iki projenin de dışındaydılar. Kıymıdan kurtulan Ermenilerin geri dönmesinden korkan Kürd ileri gelenleri, Kürdlük-Türklük birliğini ve hilafetin savunulmasını hedef gösteren Mustafa Kemal kuvvetlerini desteklemekteydiler. Bu nedenle, Ermenistan'la birlikte bir Kürd devleti hipotezini de içeren Sevres Antlaşması, bu liderlerin yoğun tepkisine yol açmış, iç kavgalarla boğuşan kulüpler ve cemiyet, kısa zamanda marjinalleşmişti...

Kürd Teali Cemiyeti'ni İttihat ve Terakki dönemindeki yaygın fikirleri paylaşan klasik bir milliyetçi-Batıcı hareket olarak tanımlayabilmek mümkün. 1919'da yayımlanan ve Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yayın organı olarak kabul edilebilecek *Jîn* dergisi,²⁷ diğer Osmanlı fikir hareketleri gibi Kürd hareketinin de hem pozitivizm-den ve Sosyal Darwinizm'den, hem de medeniyetçilik söyleminden etkilendiğini göstermekte. "Medeniyet" savaş sonrası

dönemin yaygın temalarından biriydi. Osmanlı Batıcı akımının önemli simaları arasında yer alan, ama yaşamlarının belli anlarında Kürd milliyetçiliği ile de temasta bulunmuş Abdullah Cevdet gibi fikir adamlarının etkisi de bu temanın Kürd entelijensiyası arasında yayılmasını sağlamıştı. Kürdistan Teali Cemiyeti, Ziya Gökalp'in asrın tek medeniyeti olarak kabul ettiği Batı medeniyetine geçişi, bir milletin güçlü olmasının ve var olma savaşını kazanmasının en önemli koşulu olarak görmekte, "terakki cereyanı"na karşı direnen ve din perdesi ardında gizlenen "mütegallibe"yi ölümcül bir tehlike olarak kabul etmekteydi.

Jîn'in savunduğu medeniyet, kendi başına bir amaç olmaktan çok, millet-olmanın bir garantisiydi. Gazete milli bir tarih yaratmayı Kürd milliyetçiliğinin en önemli hedefi olarak görmekteydi. *Jîn*, Demirci Kawa efsanesinden yola çıkarak, Kürdleri tarih-öncesi dönemler ve gelecek arasında bir bağ kurmaya ve milli günlerini heyecanla kutlamaya davet ediyordu.²⁸ 1919'da İstanbul'da Ehmed'e Xanî'nin *Mem-û-Zin*'inin basılması ise, Kürd milliyetçiliğine önemli bir mesruiyet kaynağı sunuyor, "Arap, Acem ve Rum" hükümüne son verecek bir Kürd devleti özlemini yeniden canlandırıyordu.

1923-1938: KEMALİST CUMHURİYET VE İSYANLAR DÖNEMİ

Kemalizm Dönemi Kürd Muhalefeti

Yukarıda da belirttiğim gibi, bu siyasi Kürd milliyetçiliği İstiklal Harbi döneminde Kürdler nezdinde pek bir itibar bulamadı. Bu dönemdeki tek Kürd isyanı olan Koçgiri İsyanı (1921), kolaylıkla bastırıldı. Dersim Alevilerinin başlatığı bu isyanın kanlı tedibi²⁹ büyük bir tepkiye yol açıysa da, diğer bölgelerde Kürdler ve Kemalist kuvvetler arasındaki ittifakın bozulmasına yol açmadı. Kürd milliyetçiliğinin radikalleşmesi ancak Cumhu-

riyet'in ilanından sonra, Kürd-Türk eşitliği ve Hilafetin savunulması gibi vaatlerin terk edilmesinin bir sonucu olarak gerçekleşti. Kemalizme karşı Kürd muhalefeti, en önemlileri 1925 Şeyh Said, 1927-1930 Ağrı ve 1936-1938 Dersim isyanları olan bir dizi isyanda ifadesini buldu.

Binlerce askerin seferberliğini gerektiren ve on binlerce sivilin ölümüyle sonuçlanan bu isyanların ilkinin Türkün "mefkûre" için giriştiği ilk savaş,³⁰ sonuncusunun ise "dahili istiklal harbi"³¹ olarak tanımlandığını belirtmekle yetineceğim. Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında tümüyle askerileştirilen Kürd bölgelerinin, resmi mercilerin dışında, umumi müfettişliklerle idare edildiğini de vurgulamak gerekli. Bu dönemde, devlet söyleminde Kürdlerin varlığı genellikle reddedilmekteydi. Isyan anlarında ise, Kürdlük, medeniyeti, dürrüstlüğü, devrimi temsil eden Türk *ethnos*'una karşı çıkan negatif bir atavizm, vahşeti ve gericiliği temsil eden ve bu itibarla yok edilmesi gereken feodal bir *ethnos* olarak tanımlanmaktaydı.³²

Cumhuriyet dönemindeki Kürd milliyetçiliğinin iki ayrı muhalefetten beslendiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki milliyetçi Kürd entelijensiyasının muhalefeti idi. Kürd kulüpleri ve Kürdistan Teali Cemiyeti geleneğini sürdüren bu akım, 1923'de kurulan Azadi (Özgürlük) Komitesi ve 1927'den itibaren Xoybun (Öz-olma/ Öz-kalma) Komitesi'nde bir araya gelmişti. Bu örgütlerle ilgili nicel ağırlıklı bir sosyolojik araştırma için yeterli veriler bulunmamakta. Bununla birlikte, İhsan Nuri gibi Osmanlı ordusunda yer alan Kürd askerlerinin, Halid Beg Cibran (Cibranlı Halid) gibi eski Hamidiye Alayları subaylarının, Fuad Bey gibi tıp doktorlarının, Memduh Selim, Bedirxani kardeşler ve Cemilpaşazade kardeşler gibi eski emir ailelerinden ya da şehir eşrafından gelen aydınların bu muhalefetin belli başlı simalarını oluşturduğunu söyleyebiliriz.³³ Bunlara, Dr. Nuri Dersimi gibi daha

önce Kürdistan Teali Cemiyeti'nde faaliyet gösteren ve bu örgütlerde yer almasa da, Dersim bölgesinde önemli bir nüfuza sahip olan Alevi-Kürd aydınları da eklemek gerekli.

Batıcı, medeniyetçi, kısmen sosyal-Darwinist olan bu muhalefet devleti devlet olduğu için değil *Türk* olduğu için reddetmekteydi. Ne var ki, bu akım sosyal bir dayanağa sahip değildi. Kemalizmin şehirlerde kurduğu askeri hâkimiyet, bu muhalefetin orta sınıflar ve öğrenci-aydın katmanları içinde kök salmasına engel teşkil etmekteydi. Kaldı ki, genellikle muhafazakâr bir yapıya sahip olan şehirlerin Batıcılık itibarıyla Kemalizmden geri kalmayan Kürd teşkilâtlarına sıcak bakması en azından o dönemde mümkün görünmemekteydi.³⁴ İkinci muhalefet ise, entelijensiyanın "müttegallibe" olarak tanımladığı aşiretler ve tarikatlardan ve genel olarak köylülükten kaynaklanmaktaydı. Bu ikinci muhalefet, devleti *Türk* olduğu için değil de, Osmanlı geleneğinin tam zıddını temsil eden bir *devlet* olduğu için reddetmekteydi. Kemalist iktidarın geleneksel sosyal yapıları kırmaya çalışması, zorunlu askerliği dayatması, iktisadî "millileştirme", daha önce mevcut olmayan ya da Kürdler arası ilişkilerin kesilmesini hedeflemeyen sınırları askerileştirmesi, İstiklal Harbi'nin meşruiyet kaynaklarından biri olan hilafeti kaldırması, din konusunda özel sahaya tecavüz olarak kabul edilen dayatımlarda bulunması, bu katmanların devlet karşıtı şiddete dayalı bir muhalafete kaymalarına yol açmıştı.

İsmail Beşikçi'nin de önerdiği gibi,³⁵ Kemalizm, genelde sanıldığı gibi feodal olarak tanımladığı Kürd katmanları arasında bir "most favored lords" [tercihe şayan beyler] kategorisi yaratma politikasından vazgeçmiş değildi. Tam tersine, Şeyh Said isyanı'nı bastırmak için resmi bir statüye sahip milis kuvvetleri oluşturmuş, daha sonra da "millî hâkimiyeti", mahallî düzeyde, bazı aşiretlerle paylaşmıştı. Ne

var ki, Kemalist iktidarın Osmanlıların aksine, başkaldırı sonrası müzakere ve sulhu da içeren “zımnî mukavele” geleneğini (Ş. Mardin) kabul etmemesi kırsal kesimlerin genel bir radikalleşmesine ve milliyetçi/Batıcı entelijensiyası ile bir ittifak zemini aramasına yol açmıştı.

Kürd entelijensiyası 1919-1920 yıllarında bir ulus-devlet kurabilmeyi başara-bilseydi, büyük bir ihtimalle, gücünü aşiret ve tarikatlardan alan bu içtımâî muhalefet kaynağını ortadan kaldırmaya çalışacaktı. Ne var ki, entelijensiyanın Kemalizm dönemindeki zayıflığı, bu kırsal muhalefetle ittifakı kabul etmesini kaçınılmaz kıldı. Sonuç, insan kaynaklarını kırsal kitlelere borçlu olan Kürd milliyetçi hareketinin kısmen aşiretleşmesi, aşiret ve tarikat ağının ise milliyetçiliğe kayması, milliyetçilikte siyasî bir dil, devlete muhalefetine anlam ve meşruiyet kazandıran bir sentaks bulması oldu. 1925'te Şeyh Said ile birlikte Nakşibendi tarikatının önemli bir kısmının aralarında Fehmi-ê Bilal gibi tanırtınamaz simaların da bulunduğu Azadi örgütü ile ittifakı tercih etmesi entelijensiya ile geleneksel kuvvetler arasındaki yakınlaşmada önemli bir adım oluşturmaktaydı.³⁵ Heverkan Aşireti'nin lideri Hajo Aga'nın tutumu bu yakınlaşmaya diğer bir misal oluşturmakta. 1925'de aşiret içi rekabet nedeniyle Şeyh Said'e karşı Kemalist hükümeti destekleyen Hajo Aga, 1926'da Türkiye-Suriye sınırı bölgesini aşiretsizleştirmeye çalışan aynı hükümetin hedefi haline gelince, milliyetçiliğe kaydı ve 1927'de kurulan Xoybun Cemiyeti'nde önemli bir rol oynadı. Hajo Aga ile birlikte, 1925'de tarafsız kalmış ya da Ankara'yı desteklemiş onlarca aşiret de muhalefete kaydılar.³⁷

Xoybun ve Kürd Milliyetçiliği

1927'de kurulan ve faaliyetlerini 1946'ya kadar devam ettiren Xoybun Cemiyeti Kemalizm dönemi Kürd milliyetçiliğini temsil eden en önemli muhalefet

olarak kabul edilebilir. Xoybun, amaç olarak “Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin kurtuluşu ve doğal ve ulusal sınırları içinde bağımsız bir Kürdistan devletini kurma”yı hedef almaktaydı. Cemiyet aynı zamanda “Kürdistan sınırının dışın en son Türk askeri aulıncaya kadar mücadele edilmesi” kararını da almıştı.³⁸

Xoybun, mimarı olduğu Ağrı Dağı İsyanı sırasında ve sonrasında, Kürdler arasında millî bir heyecan yaratmaya özel bir önem vermekteydi. Cemiyet, “Mukaddes Kürdistanı'mızı [...] zalimlerin elinden kurtarma” çağrısında bulunuyordu: “Haydi kardeş! Silah başına! Kahraman ecdadımızın kahraman evlâtları olduğumuzu bütün âleme isbat edelim. Şerefimizle ölelim ve öldürelim. Kürtlüğümüzün kurtuluşu, vatanımızın kurtuluşu bundadır...”³⁹

Cemiyet'in lideri olarak kabul edilebilecek Celadet Bedirxan, “Kürtlerin köleliği daha yıllarca devam etse bile, bu sistemin Ankara Hükümeti'ne hiçbir zaman Kürt halkını ortadan kaldırma imkânı tanımayacağı açıktır” diyor ve şöyle devam ediyordu:

Kürt önderlerinin peşinde koştukları amaca gelince, bu amaç oldukça basit ve mütevazidir. Kendi halkına, her türlü saldırıdan korunacakları ulusal bir varoluş temin etmek.

Her yerde takip edilen Kürt önderleri belki her zaman tehlike içinde olabilirler, ama hiçbir zaman umutsuz değildiler.

*Ne istediklerinin bilincinde olan ve bunu elde etmeye kararlı olan bu mütevazî Kürt önderleri, uluslarının çektikleri acılar için gözyaşı dökerken 'hakikatin ilerlemekte olduğuna ve hiçbir zaman [...] durdurulamayacağına' inanmışlardır.*⁴⁰

Mustafa Kemal'i İstiklal Savaşı sırasındaki Kürd-Türk kardeşliği konusundaki vaadlerini yerine getirmeye davet eden⁴¹ bu dönem Kürd milliyetçiliğinin, “mo-

del" ve "düşman" olarak Kemalizmden etkilendiği söylenebilir. Kemalizm gibi, Kürd milliyetçileri, özellikle Xoybun Cemiyeti de, medeniyet ve tarih-öncesi arasında bir bağ kurmaktaydılar. Kürd entelijensiyası da, ancak, tarihin kodunu içeren tarih öncesi medeniyete katkıda bulunmuş milletlerin tarihte yer alma hakkına sahip olduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle, Kürdlüğün medeniyete katkısını vurgulamak, Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi'nin iddia ettiği aksine, tarih öncesi dönemde medeniyete katkıda bulunanların Türkler değil de Kürdler olduğunu göstermek gerekiyordu. Kürdlüğün medeniyete katkısı Selahaddin-i Eyyûbî ve Kürd emirlikleri tarafından da devam ettirilmişti. Xoybun'un bir kitabında dile getirildiği üzere, barbarlığı temsil eden Türklük, Kürdlüğü kendi seviyesine indirmek, onu ilerlemeden ve tahsilden mahrum bırakmak için elinden gelen her şeyi yapmıştı.⁴² Medeniyet sahasında Türklüğün negatif atavizmi, Kürdlüğün ise pozitif atavizmi temsil ettiğini, Kürdlüğü "feodalizm"le eş tutan Kemalizmin bir hileden ibaret olduğunu medeni Batı devletleri nezdinde tescil ettirmek, Kürd milliyetçisinin en önemli hedeflerinden birisi olarak ortaya çıkmaktaydı. Türkiye'de Latin harflerinin kabul edilmesinden hemen sonra Xoybuncuların çıkardığı *Havar* dergisinin de Latin harflerine geçmesi hem Türkiye'deki Kürd okurlarıyla ilişkileri devam ettirme, hem de Kemalizm kadar Batıcı olarak görünme isteği ile açıklanabilir. İkinci Dünya Savaşı döneminde eski Xoybuncuların yayımladığı *Ronahî* ve *Roji Nû* dergileri ise Batılılaşmada *Ahşam* ya da *Ulus* gazetelerinden geride kalmamaktaydılar.

1938-1959: YORGUNLUK YILLARI

On beş yıllık isyan döneminden sonra gelen bu yirmi yıllık dönemi suskunluk yılları olarak değerlendirebilmek mümkün.

1938'de Dersim İsyanı'nın bastırılmasından sonra Kürd hareketinin ne yeni bir ayaklanmaya girişebilecek maddi bir kuvveti, ne de ayaklanmanın yerine koyabileceği başka bir stratejisi vardı. İkinci Dünya Savaşı ve Ortadoğu'nun savaş sonrası siyasi çalkantılarına da art arda önemli tarihsel değişimlere yol açmıştı. Milliyetçi elitin ölümünden kurtulmuş simaları Kürd bölgelerinden kopmuş olarak sürgünde yaşlanırken, Kemalizmin Kürd şehirlerinde giriştiği kültürel Türkleştirme hamlesi önemli sonuçlar vermiş, referanslarını Kemalizmde değilse bile Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi kültüründe arayan yeni bir entelijensiya oluşmuştu.⁴³ Son olarak da çokpartitli sisteme geçiş, Kürd kırsal eliti üzerindeki baskıları nispeten azaltmış, aşiretlerin ve tarikatların siyasi sisteme entegre olma yoluyla merkezle ayrıcalıklı patron-müşteri ilişkileri oluşturmalarını sağla-

Harpul'ta İtihatçı subaylarla Kürt önderler. İtihatçılar da, Abdülhamid yönetimi gibi, Kürt aşiretlerini Hristiyan toplulukların milliyetçi hareketlerine karşı kullanmaya çalışmışlardır.

muştı. Demokrat Parti'nin Şeyh Said'in torunu Melik Fırat'ı milletvekili seçtürmesi, siyasi sistemin bazı aktörlerinin Cumhuriyet'in iki düşmanı, Kürdlük ve İslamcılıkla barışma eğilimini göstermekteydi.

Milliyetçi Tarihyazımı

Bu dönemde silahlı mücadele yerini bir yandan *Roşî Nû* ve *Ronaht* gibi dergiler yoluyla Kürd kültürünün korunmasını hedefleyen yayın faaliyetlerine ya da tarih ve anı yazımına bıraktı. Tarih ve anı yazımı, sürgündeki yaşılanan Nuri Dersimi, Cemil Paşazade kardeşler, İhsan Nuri [...] gibi Kürd milliyetçilerinin genç nesillere bir miras bırakma kaygısı olarak algılanabilir. Gerçi bu elit, tarihyazımını mümkün kılacak kurumsal yapılara ve kaynaklara sahip değildi. Fakat bu engel iki yolla aşılabildi. Bunlardan birinci, sıradan ve evrenselci. Yapısı gereği, amacı milletin ebedî ve ezeli olduğunu ve üzerinde hak talep edilen toprakların her zaman millî topraklar olduğunu göstermeyi hedefleyen milliyetçi tarihyazımı evrensel bir modele sahip bulunmakta. Tarih, bu yaklaşımda milletin iç kodunu çözmeye ve bunu kamuya ilan etmeye yarayan bir araç olarak algılandığından, milliyetçi tarihyazımı dünyanın hemen hemen her yerinde planına varıncaya dek kodlandırılmış bir metodolojiye bağlı kalmakta. Tarihî verileri ve tahayyülü, genel kültür birikimi ve onlarca yılı içeren militan bir yaşamın tecrübelerini harmanlayan Kürd anı ve tarihyazımı da bu tip bir metodolojiye başvurmakta. İkinci yol ise, Cumhuriyet dönemi tarihyazımı ile açılmıştı. Kürd tarihyazımı Türk tarihçilerinin metodoloji ve postulatlarını sorgulamaktan çok, bunları Kürdleştirmektedir. Türk tarihyazımı Kürdleri -ve Türklük dışı her türlü referansı- ne kadar dışlatıyorsa, tarihi o oranda Kürdleştirmek gerekiyordu. Tarihyazımı böylece hem efsaneleşmekte hem de milliyetçiliğin ihtiyaç duyduğu sloganları yaratmaktaydı.

Böylece, İhsan Nuri'nin *Kürd Tarihi* Kürdleri, hürriyet ve istiklallerinin sembolü olan ve düşmanlarını asırlarca titretmiş Kürd savaşçılarının mezar taşları ile övünmeye davet etmekteydi.⁴⁴ Zinar Silopi (Kadri Cemil Paşazade) de Kürdleri dillerine, tarihlerine ve istikballerine sahip çıkmaya çağırmaktaydı:

Binlerce yıl önce Ortadoğu'nun en saygın ve en kullanışlı dillerinden olan Kürt dilinin eski güzelliğini ve parlaklığını yeniden yaşatmalıyız. Milletimiz, atalarının karınlarını doyurmak için yaylaklar peşinde yakıp yıkarak, ölüm elem saçarak Orta Asya'dan akın edip gelen, sayıca kıyas edilemeyecek derecede kalabalık Moğol kabilelerinin hükmü altında yazıllarla istiklalinden mahrumiyete rağmen daima canlı kalmış, en ağır boyunduruk altında bile benliğini koruyabilmiş, Kürt ismini yükseklerde tutmuş bir millettir. Dünyanın büyük milletlerinden biri olan Kürt milletinin büyüklüğüne, güzelliği ile tabii servetinin bolluğu ile meşhur Kürt vatanının bir gün, belki de yakın bir gelecekte istiklaline kavuşacağına kesin inancımız olmalı, sessiz ve benlik davasından tamamiyle uzak alçakgönüllü çalışmalarımızla bunun çabuklaşmasını sağlamalıyız.⁴⁵

Aynı şekilde *Kürdistan Tarihinde Dersim* kitabında, Nuri Dersimi Kürdlerin tarih-öncesi geçmişlerini methetmekteydi. Mustafa Kemal'in *Nutuk*'undaki *Gençliğe Hitabesi* ile önemli benzerlikler gösteren Kürd gençliğine çağrısında, Dersimi, tarihi millî mücadelenin temel meşruiyet kaynağı olarak göstermekteydi.⁴⁶

1952'de yayımlanan Dersimi'nin kitabının Türkiye'de bazı Kürd okurlara ulaştığı ve dar bir çevrede önemli bir heyecan yarattığı anılardan anlaşılmakta. Fakat bu suskunluk yıllarında bu yayınların yoğun bir şekilde yayılması ve kitlesel bir etki göstermesi beklenemezdi. Bu eserlerin önemi daha sonraki yıllarda görülecekti.

altmışlar ve yetmişlerde Türkiye'de ya da Avrupa'da yeniden basılan bu eserler, Kürd milliyetçi tarih söyleminin en önemli kaynaklarını oluşturacaktı. Eserler hem Türklükten ayrı bir Kürd tarihini olduğunu hem de Kürd milliyetçiliğinin tarihinin 20. yüzyılın tümünü kapsadığını gösteren kaynaklar olarak yeni bir milliyetçi söylemin oluşmasında belirleyici bir rol oynayacaklardı.

1959-1971: KÜRD MİLLİYETÇİLİĞİNDEN SOSYAL BİR MUHALEFET OLARAK Kürd HAREKETİNE GEÇİŞ

'49'lar

Bu anı ve tarih yazımının da gösterdiği gibi, bu yirmi yıllık suskunluk dönemi Kürd milliyetçiliğinin sonu değildi. Diyarbakır'da 1948'de Musa Anter tarafından yayımlanan haftalık *Dicle Kaynağı* gazetesinin gördüğü ilgi ve Cegerxwin, Qedri Can ve Osman Sabri gibi sol eğilimli Suriyeli Kürd aydınlarının yazdıkları şiirlerin Türkiyeli Kürdler arasında sınırlı da olsa yayılması Kürd milliyetçiliğinin yeni bir safhasının başladığını göstermekteydi. Ellilerde bu kıpırdanmalar hem Avrupa'da, hem de Türkiye'de yeni oluşumlara yol açtılar. Avrupa'da, 1948-1950 yılları arasında Kamuran Bedirxan'ın yayımladığı *Bulletin du Centre d'études kurdes*'i (Kürd Araştırmaları Merkezi Bülteni) müteakiben, aralarında Irak ve Suriye Kürdlerinin de bulunduğu gençler, milliyetçi bir söyleme sahip Kürd Talebe Cemiyeti'ni kurdular. Türkiye'de ellili yıllarda gelişen faaliyetler Suriye ve Avrupa'daki faaliyetlerin etkisinde kalmakla birlikte bunlarla organik bir ilişkiye sahip değillerdi. Bunlar, *Şarkın Sesi*, *İleri Yurt Gazetesi* gibi yayın faaliyetlerini, *Dicle Talebe Yurdu* gibi yurt kurma teşebbüslerini, İstanbul'da düzenlenen ve büyük bir heyecan uyandıran "Doğu Geceleleri"ni ve bir dizi "öğrenci piknikleri"ni içermekteydi. Bu faaliyetlerin müteşeb-

bisleri Cumhuriyet sonrasında doğmuş talebeler ya da otuzlarına yeni adım basmış serbest meslek sahipleriydi.

Kemalist iktidar Kürd hareketini tümüyle marjinalleştirmiş ve yirmiler ve otuzların faal nesilleri ve yeni nesiller arasında tarihsel bir kopukluk yaratabilmişti. Bununla birlikte, uygulanan fiziki ve sembolik şiddetin milliyetçiliği mümkün kılan zemini ortadan kaldıramadığı, tam aksine potansiyel olarak güçlendirildiği anlaşılmakta. Anılardan -ve o dönemlerde delikanlı yaşında olan bazı şahıslarla sohbetlerden- anlayabildiğimiz kadarıyla, ellilerde ortaya çıkan "Kürdcülük" akımı, birbirinden kopuk dar arkadaşlık çevrelerinin yakın tarihi yeniden okuyarak, Kürdçe konuşmadan Kürd olma bilincine varmaları anlamına gelmekteydi. Musa Anter ve Naci Kutlay'ın anıları, ellilerin sonlarına doğru bu akımın bütün Kürd şehirlerinde özellikle talebeler arasında, hızla yayıldığını göstermekte.⁴⁷

Bu yeni milliyetçi akım belli bir süre sonra, siyasi (ve marjinal bir şekilde de olsa, örgütsel) bir boyut kazanacaktı. Hakkında pek bilgi bulunmayan, ancak Musa Anter, Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoglu, Ziya Şerefhanoglu ve Faik Bucak'ın kurdukları (ya da kurmaya çalıştıkları) Kürdleri Kurtarma Cemiyeti'nin⁴⁸ bu anlamda sembolik bir değeri haiz olduğu söylenebilir. 1959'da tutuklanan ve '49'lar olarak bilinen, aralarında daha sonraki yıllarda Kürd hareketinde ya da Türk siyasi yaşamında önemli bir rol oynayacak Sait Elçi, Şerafettin Elçi, Nurettin Yılmaz, Medet Serhat, Sait Kırmızıtoprak, Canip Yıldırım, Musa Anter, Yaşar Kaya, Naci Kutlay gibi şahısların da bulunduğu grup da yeni bir dönemin başladığını göstermekteydi.

'49'larla ilgili henüz ciddi bir çalışma yok.⁴⁹ Grubun formel bir varlığa sahip olmadığı, en azından bir "teşkilat" olmadığı, daha çok Kürdlük fikrinin bir araya getirdiği arkadaş çevrelerinden oluştuğu

söylenebilir. Naci Kutlay'ın yayımladığı dava belgeleri o dönemdeki müstemleke halklarının mücadelelerinin, özellikle de Cezayir İstiklal Harbi'nin yeni Kürd entelijensiyasının oluşmasında önemli bir rol oynadığını göstermekte.⁵⁰ Aynı şekilde, genellikle Cumhuriyet sonrasında doğmuş bu gençlerin Mustafa Kemal'in 1919-1922 yılları arasında Kürdlük ve Kürd-Türk kardeşliği fikirlerine geniş yer ayırdığı -ve *Nutuk*'ün belgeler bölümünde yayımlanan- mektuplarını yeniden keşfettikleri anlaşılmakta. Böylece *Nutuk*, Kürdlüğün varlığını ve meşruiyetini tesvil eden tarihten bir eser olarak Kürd milliyetçiliğinin yeniden doğuşunda belirleyici bir rol oynayacaktı. "Kürdçülük" paradoksal bir şekilde, yarattığı tepkiler yoluyla da gelişmekteydi. '49'lar arasında yer almamakla birlikte Kürdçü gençler arasında yer alan Kemal Burkay, eski Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın bir gazette çıkan ve Kürdçü kınımdamaları "tehlike çanları" olarak tanımlayan bir yazı dizisinden bahsetmekte. Ehemmedî Xani'nin *Mem-û-Zin*'de bir Kürd devletinin kurulması için üç asır önce yaptığı çağrıyı bu tehlikenin somut bir belgesi olarak aynen yayımlayan bu dizinin, o ana kadar bu eseri tanımayan gençler arasında "bilinçlendirici" bir etki gösterdiği anlaşılmakta.⁵¹

Altmışların İkili Gelişimi

1960 Darbesi Kürd hareketi açısından ikili bir gelişme anlamına gelmekteydi. Cemal Gürsel'in M. Şerif Fırat'ın Kürdlüğün varlığını inkâr eden *Doğu Illeri ve Varto Tarihi* adlı kitaba yazdığı önsözden⁵² ve bir dizi konuşmasından da anlaşılabileceği gibi iktidarı ele geçiren cunta, Kürdlüğü önemli bir tehlike olarak algılamaktaydı. Darbeden hemen sonra 55 Kürd "aga ve bey"inin sürgüne tâbi tutulması ve 1963'te 23'ler olarak bilinen Kürd milliyetçilerinin tutuklanması yeni iktidarı bu konudaki hassasiye-

tini göstermekteydi. Fakat aynı zamanda, darbe sonrasında hazırlanan anayasa, söz ve örgütlenme hürriyetini oldukça genişletmiş, hem "Doğu" sorununun belli ölçüde tartışılmasını, hem de Kürd entelijensiyasının yeni ifade olanaklarına sahip olmasını mümkün kılmıştı. TBMM'de İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata ile Kürdçü olarak bilinen Sağlık Bakanı YTP başkanı Yusuf Azizioğlu arasında kavgaya dönüşen münakaşalar önemli bir yankı uyandırmış, liberal gelenekten gelen Ahmed Hamdi Başar'ın *Barış Dünyası* dergisinde "Doğu" sorununu ele alması, daha sonra *Yön* dergisinde devam edecek önemli bir tartışmanın başlamasına yol açmıştı. Böylelikle, Cumhuriyet tarihinin en önemli tabularından birisi fiilen kırılmıştı.

Yeniden yeşeren Kürd milliyetçiliği altmışların başından itibaren aralıklı da olsa yayın faaliyetleri ve daha sonra siyasî faaliyetlerle önemli bir güç haline gelecekti. Aralarında *Dicle Fırat*, *Deng*, *Yeni Akış* gibi dergilerin, Musa Anter, M. Emin Bozarlar, Aşık İhsani, Şükrü Yastıman ve altmışların sonlarına doğru İsmail Beşikçi'nin makale ve kitaplarının da bulunduğu bu yayınlar liseli ve üniversiteli Kürd gençliği arasında yoğun bir ilgi yaratmaktaydı. 1968'de Kürd edebiyatının en önemli klasığı olarak kabul edilen Ehemmedî Xani'nin *Mem-û-Zin*'in yayımlanması, Kürdçenin yazılı bir dil olarak varlığını vurgulaması açısından önemli bir adım oluşturunca. Altmışların sonlarına doğru, aralarında *Ant*, *Türk Solu*, *Aydınlık* gibi sol dergilerin bulunduğu organlarda Kürd sorunu yoğun olarak tartışılan bir konu haline gelecekti. Sol literatürün (özellikle de Lenin ve Stalin'in) millî mesele üzerine bazı referanslarının Türkçe'ye tercümesi de bir millî mesele olarak Kürdlüğe önemli bir meşruiyet kazandırmaktaydı.⁵³

Daha sonra değineceğim gibi, sol söylem Kürd hareketi için yeni bir evrensel-

lik anlamına gelmekteydi. Bu söylem yoluyla Kürd hareketi kendisini ezilen bir milletin temsilcisi olarak algılamakta, kaderini proletarya ve köylülüğün kaderiyle birleştirebilmekteydi. Marksist-Leninist söylemin millî meseleye gösterdiği bu ilgi, aynı zamanda Kürd aydınlarının yoğun olarak solun, özellikle de TIP ve Dev-Genç'in içinde yer almalarını da açıklamaktaydı.

Altmışların sonlarına kadar bu yeni Kürd milliyetçiliğinin kültürel ve anayasal bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Genel olarak ifade edilen talepler, Kürdçenin radyo, basın ve tedrisat dili olarak kabul edilmesi, anayasal hürriyetlere saygı gösterilmesi, Kürd bölgelerinde iktisadi yaurımların gerçekleşmesi gibi konularla ilgiliydi.⁵⁴ Bununla birlikte, en azından bazı Kürd aydınlarının Kürd bölgelerinin statüsü konusunda siyasi talepler ileri sürdükleri de görülmekte. Örneğin sabık milletvekili Mustafa Remzi Bucak Türkiye'den ayrıldıktan sonra Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı mektubunda "Kürtlük ve Kürtçülük dahi, en azından Türklük ve Türkçülük kadar azizdir, lezzizdir, hormete ve yaşamağa layıktır ve o hakka sahiptir" demek ve Kürd-Türk federasyonu fikrini savunmaktaydı.⁵⁵ Bucak, Yusuf Azizoglu'na yazdığı mektupta ise: "Cumhuriyet devletinin, Kürdistan Eyaleti üzerindeki hakkı hükümanist Fransa'nın Cezayir vilayeti üzerindeki hakkı kadar dahi kuvvetli değildir" demektedir.⁵⁶

Kürd Milliyetçiliğinden sola geçiş

Bu dönem Kürd hareketinin tam anlamıyla bir özerklik kazanamadığını, semboller ve sosyal söylemleri itibariyle kendisini besleyen iki olguya sıkı sıkı bağli kaldığını görmekteyiz. Bunlardan ilki Irak Kürdistanı'ndaki Barzani isyanıydı. 1961'de başlayan bu isyan, Türkiye, Suriye ve İran Kürdleri arasında yoğun bir ilgi bulmuş, radyo yoluyla Kürdlere Kürdçe hitap edebilmişti. Aynı zamanda diğer

Kürd isyanları gibi sınır-aşırı bir niteliğe sahip olan bu isyan Türkiye Kürdlüğünün kendisini kolaylıkla özdeşleştirebileceği bir direniş hareketi haline gelmişti. Daha önce de belirttiğim gibi bir arkadaş çevresinden oluşan 49'lardan teşkilatlanmaya geçiş, Barzani hareketi ile mümkün olacaktı. 1965'te kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi otuzların Xoybun'undan sonraki ilk Kürd teşkilatını oluşturmaktaydı. İlk yıllarda, kısmen Irak Kürdistan Demokrat Partisi'nin bir uzantısını oluşturan parti, önce Faik Bucak, Bucak'ın öldürülmesinden sonra ise Dr. Said Elçi tarafından yönetildi.

Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi, büyük ölçüde Irak KDP'sinin ikili niteliğini paylaşmaktaydı. Gérard Chaliand'ın altmışlı yıllarının en önemli gerilla hareketlerinden biri olarak değerlendirdiği Barzani hareketi,⁵⁷ aynı zamanda son derece muhafazakâr ve Batı yanlısı bir niteliğe sahipti. Hareketin, güçlü bir aşiret ağına dayanan liderliği, örneğin toprak reformu gibi içtimai konularda sol söylemlerden son derece uzaktı. Fakat, gerilla savaşı aynı zamanda radikal şehir gençliğinin de seferberliği anlamına gelmekteydi. Gençlerin bir kısmı Irak Komünist Partisi'ne üyeydi. Diğer bir kısmı KDP'de aktifti. Bu gençlik, hem yeni bir terminoloji hem de yeni bir pratik geliştirmekteydi. Örneğin, gerilla savaşının resmî ismi olarak kabul edilen *şoreş* kavramı, bu gençlik için isyandan çok siyasi anlamda ihtilal manasına gelmekteydi (daha sonraki yıllarda, *şoreş*, Kürdçe'de bu yeni anlamla yer alacaktı). Savaşla birlikte gelişen *peşmerge* (ya da ölüme gidenler) efsanesi ile birlikte, klasik sol militan figürü de gelişmekteydi. 1966 yılında Barzani'den uzaklaşan (hatta, Bağdat kuvvetleri ile birlikte Barzani'ye saldırdıktan sonra yeniden gerilla savaşına katılan) İbrahim Ahmed ve Celal Talabani yönetimindeki bu sol kanat, marjinal olmakla birlikte, Kürd hareke-

tinin tümünü belirleyecek bir model sunmaktaydı.

Irak KDP'si gibi Türkiye KDP'sinin liderleri de genellikle muhafazakâr Kürdçü tabakadan (aşiret liderleri, tarikat şeyh ve müridleri, esnaf ve tacirler) gelmekteydi. Modern bir eğitim görmüş Avukat Faik Bucak ya da Doktor Said Elçi örneklerinde görüldüğü gibi, bu milliyetçi çevre eğitime ve kalkınmaya büyük bir önem vermekteydi. Fakat daha çok Şeyh Said figürünü sahiplenen bu kadro, hem otuzlu yılların Batıcı Kürd entelijensiyasının fikirlerinden, hem de sol söylemlerden uzaktı.

Ne var ki, Irak KDP'sinde olduğu gibi, Türkiye KDP'sinde de sol söylemler gençler düzeyinde önemli bir yankı buluyor ve klasik muhafazakâr milliyetçilerden son derece değişik bir sol militan figürünün oluşmasında önemli bir rol oynuyordu. Kendisinden daha sonra bahsedeceğim Dr. Şivan, bu militanlaşmanın örneklerinden biriydi. Kaldı ki, Türk solu, Kürd hareketinin hem organik hem de ideolojik olarak bağlı olduğu ikinci dinamîği oluşturmaktaydı. Solla eklenme Kürdlük fikrinin birleştirildiği, ama değişik sosyal kökenlerden gelen 49'lar grubunun "sağ" ve "sol" Kürdçüler olarak bölünmesinden sonra gerçekleşmekteydi. Oldukça dinamik bir dönem olan ve giderek "48'liler" in siyasete damgasını vurduğu altmış yıllarda sağ akımlar Kürd hareketinde ancak marjinal bir yankı bulabilirlerdi. Sağın, sadece solun ilgilendiği ve meşrulaştırdığı Kürd meselesi konusunda liberal bir söylem üretememesi, tam aksine Kürdlüğü komünizmle birlikte bir tehlike olarak görmesi, aralarında bazıları Adalet Partisi'nde yer alabilen Kürd sağcılarının da marjinalleşmesini beraberinde getirmekteydi.⁵⁸

Sınırlı taleplerin ötesine geçmeyen "Kürdçü" yayınlarla birlikte, millî meseleyi meşrulaştıran sol fikirler de Kürd talebeleri, esnaf, zanaatkar ve uleması ara-

sında yayılmaktaydı. Özellikle, Kürd aydın, serbest meslek sahibi ve gençlerinin yoğun olarak yer aldığı ve karar mercilerinde temsil edildiği TIP⁵⁹ Kürd bölgelerinde önemli bir yankı uyandırmaktaydı. Misal olarak, Mehdi Zana'nın Silvan'daki terzihanesi, Kürdçü ve solcu yayınların yoğun olarak tartışıldığı bir üniversite halini almıştı.⁶⁰ Kürd hareketi siyasi bir akım olarak doğuşundan yarım asır sonra, Miroschlaw Hroch'un Avrupa'nın küçük halkları milliyetçiliğinin ikinci aşaması olarak tanımladığı, milliyetçiliğin dar bir entelijensiya sınırını aşıp şehir halkının söylemi halini alması aşamasına gelmekteydi.⁶¹ Ne var ki, büyük ölçüde sol söylem sayesinde mümkün olan bu gelişme milliyetçiliğin aşılmasını da beraberinde getirmekteydi.

Sol söylem, hem öznele, millî meseleye, evrensel, milletlerüstü bir meşruiyet kazandırmakta hem de millî mesele ve içtimâ meseleler arasında bir bağ kurulmasını mümkün kılmaktaydı. Böylece, klasik milliyetçi temaları terk etmese de, Türkiye'deki Kürd hareketi, *de facto* milliyetçilik ötesi bir nitelik kazanmakta, kendisini işçi-köylü hareketinin ve emperyalizme karşı savaşan halkların bir parçası olarak algılamaktaydı. Bu ikili boyut, Kürd hareketine hem güçlü bir kitlesel zemin hem de sosyal bir boyut kazandırmaktaydı. Bu nedenle, 1967'de yedi Kürd şehrinde düzenlenen mitingler, millî ve içtimâ taleplerin bir arada dile getirildiği yoğun kitle hareketlerine dönüşmekteydiler.

Kürd hareketinin özerkleşmesi:

Devrimci Doğu Kültür Ocakları

Türkiye'deki Kürd hareketinin Irak Kürdistanı ve Türk solunun oluşturduğu bu iki ağır dinamîğe oranla özerkleşmesi ancak altmışların sonu, yetmişlerin başında mümkün olacaktı. 1969'da gerçekleştiren ve aralarında o zamanlar sola yatkın bir gazeteci olan İsmail Cem'in de bulunduğu gazeteciler sayesinde Türkiye ka-

muoyunun haberdar olabildiği "komando hareketleri" Kürdler arasında yoğun bir tepki uyandırmış,⁶² millî meselenin sosyalizm programının dışında bir boyuta sahip olduğunu göstermişti. Türk solu arasında yoğun olarak tartışılan silahlı mücadeleye geçiş projeleri Kürdler arasında da radikalleştirici bir etki göstermekteydi. Son olarak, Barzani'nin halesi zayıflamamakla birlikte, radikalleşme Türkiye Kürdlerinin kendilerini Irak Kürdistanı'nın basit bir uzantısı olarak algılamayı reddetmelerine yol açmıştı.

856

Bu radikalleşme karar mercilerinde Kürdlerin yoğun olarak temsil edildiği TIP'in 1970'de toplanan dördüncü kongresinde Kürd sorununu resmen kabul etmesine yol açtı. Bununla birlikte, 1970'e varıldığında üniversiteli Kürd gençlerinin önemli bir kısmı Türk solundan ayrı bir örgütlenmede karar kılmışlardı. Dev-Genç'ten ayrılan gençler, 1970'de Devrimci Doğu Kültür Ocaklarını kurdular. Bu örgütsel gelişme, o zamana kadar sol çevrelerde kullanılan "Türkiye halkı" şiarından "Türkiye halkları" şiarına, sosyalist devrim sorunsalından çağı belirleyen "ulusal kurtuluş savaşları" sorunsalına geçiş anlamına gelmekteydi. DDKO, 30.000 nüsha basılan ilk aylık bülteninde "Amerikan emperyalizmi ve onun yerli işbirlikçileri büyük toprak sahipleri ve büyük sermayedarların sömürüsüne karşı mücadele ve 'halkın devrimci kültürünü geliştirme ve yayma' çağrıları yer almaktaydı. Bültenin daha sonraki sayılarında "Komando hareketleri" kınanacak, "Doğu'daki halk hareketleri" hakkında düzenli bilgiler sunulacak, faşizme karşı bir cephe oluşturması önerilecekti. Alevi-Sünnî ayrımı, aydınlar, Kürd aydınları... bültende ağırlıklı olarak işlenen konulardan bazılarıydı. DDKO aynı zamanda Kemalist geleneğe dayalı "ilericiliği" eleştirecek, sol aydınların bir kısmını "Batı kapitalizminin ve emperyalizminin gönüllü misyonerleri" olmakla suçlayacaktı.

DDKO, doğal olarak, içinden çıktığı Türkiye sol hareketi ile ortak bir sentaksa sahip bulunmaktaydı. Ne var ki, bu sentaks içinde ağırlıklı olarak vurgulanan, Kürdlük olgusuydu. Ocakların ilk genel kurul karar tasarısında, bu olgu şu şekilde dile getirilecekti:

- "1 Türkiye'nin bütünlüğü içinde Kürt halkı vardır.
- 2 Kürt dili Türkiye'de konuşulmakta olan bir dildir.
- 3 Bu varlık kendine özgü bir kültür birliği yaratmıştır.
- 4 Kürtler, ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde müşterek bir pazar ekonomisi etrafında toplanmışlardır."⁶³

Radikalleşme sürecinin ikinci sonucu ise, Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan)'ın TKDP'den ayrılarak silahlı mücadeleye yönelen yeni bir girişim başlatması oldu.⁶⁴ 12 Mart döneminde TKDP başkanı Sait Elçi'nin Dr. Şivan tarafından öldürülmesi, Dr. Şivan'ın da Barzani'nin emriyle idam edilmesi hem Kürd hareketini manen sarsacak, hem de Dr. Şivan'ın girişimini büyük ölçüde akim bırakacaktı. Bununla birlikte bu girişim Türk solu gibi Türkiye'deki yaşadığı Kürd hareketinin de bir fragmantasyon sürecine girdiğini ve Barzani hareketine daha mesafeli yaklaşımların oluşmasının kaçınılmaz olduğunu da göstermekteydi.

1971-1984: KÜRD HAREKETİNİN FRAGMENTASYON DÖNEMİ

Radikal liderlerinin hemen tümü öldürülen Türk solu kadar ağır darbeler yemese de, Kürd hareketi 12 Mart askeri rejiminden zayıflayarak çıkacaktı. Dönem değiştirici bir faktör olarak askeri rejim hem radikalleştirici hem de Elçi-Kızıltoprak çelişkisiyle ortaya çıkan fragmantasyonu artırıcı bir rol oynamıştı. Özellikle Diyarbakır hapishanesi tam anlamıyla Kürd so-

rununun tartışıldığı ve yorumlandığı bir üniversiteye dönüşmüştü. Ama hapishanedeki aydınlar ve öğrenciler, daha genel aftan önce değişik akımlara bölünmüşlerdi. Mümtaz Kotan çevresinde toparlanan bazı entelektüeller, daha sonra Rizgari olarak bilinecek, daha çok yayın faaliyetlerine ağırlık verecek bir oluşumu başlatmaktaydılar. Said Elçi taraftarları KDP gelenegini devam ettirirken, Said Kızıltoprak taraftarları DDKD (Devrimci Doğu Kültür Dernekleri) olarak bilinecek yeni bir oluşuma girişmekteydiler. TIP'le ilişkileri koparmış olan Kemal Burkay taraftarları ise Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (TKSP, daha sonra Kürdistan Sosyalist Partisi) ya da Özgürlük Yolu olarak bilinecek girişime hazırlanmaktaydılar. Her dört girişim de Kürd sorununa Türkiye'de demokrasi çerçevesinde bir çözüm aramaktaydılar. Her dördü de, legal ve illegal faaliyetleri birleştiren, şiddeti dışalayan bir siyasî mücadeleye ağırlık vermekteydiler. DDKD ve Özgürlük Yolu olarak bilinecek hareketler daha çok Sovyet yanlısı bir çizgi izlerken, KDP ve Rizgari Sovyet-Çin çatışmasının dışında yer almaktaydılar.

Türk sol hareketinde yaşanan bölünmeyle atbaşı giden bu fragmantasyonu ideolojik farklılıklardan çok sosyolojik bazı faktörlerle açıklamak mümkün. Gerçekte, bölünme, Kürd hareketinin meşruiyeti ve yasallığı devlet tarafından kabul edilmiş bir sahaya sahip olamamasının ve bu nedenle, kendi içinde iktidar, kontrol ve denge mekanizmalarını kuramamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktaydı. Yine radikal sol gibi, Kürd hareketi de "aciliyet" sendromunu yaşamakta, "örgütselliği" gelecek çatışmalarda var olmanın koşulu olarak görmekteydi. Ideoloji (buna, belki de, bugün anlaşılmaması özel sözlükler gerektiren bir *frazoloji* demek daha doğru olur) bir oluşuma kendisini başka oluşumlardan ayırt edecek sınırlar kazandırmaktaydı.

Türk solunda olduğu gibi, yasadışılığa mahkûm Kürd hareketlerinde de son tahlilde belirleyici olan ideoloji değil, hemşehrilik ilişkilerini de içeren sosyalizasyon mekanizmalarıydı.

Genel affı izleyen kısa dönem, yeniden toparlanma dönemi olarak tanımlanabilir. Bu yeniden toparlanma, 1975'te Barzani'nin mücadeleyi durdurma kararı ile eş zamanlıydı. Barzani hareketinin sonu Kürd milliyetçi/solcu çevreler açısından üçlü bir anlam kazanmaktaydı. Her şeyden önce, artık Türkiye Kürd hareketinin dayanacağı referans bir aktör bulunmaktaydı. Bu, Türkiye Kürd hareketinin ilk emareleri altmışların sonunda belirleyen özerkleşme sürecini ister istemez hızlandırmaktaydı. İkinci olarak, o zamana kadar Kürd hareketinin anadireğini oluşturan Barzani hareketinin beklenmeyen sonu Türkiye Kürd hareketinde bir şok etkisi yaratmış, onu yeni sorumluluklarla karşı karşıya getirmişti. Zihni ve sembolik olarak her zamankinden daha çok Kürdistanileşmiş bu hareket, artık kendisini 20. yüzyılı kapsayan sınıraşırı bir mücadelenin son halkası olarak algılamak durumundaydı. Bu şakirtlikten üstatlığa geçiş döneminde, Türkiye Kürd hareketinin Ortadoğu'da referans Kürd aktörü olmayı hedeflemesi kaçınılmazdı. Son olarak da Barzani'nin Batı'ya -özellikle de ABD, İsrail ve İran'a- dayalı bir hareketin mümkün olmadığını gösteren yenilgisi altmışlarda zaten sola kaymış Türkiye Kürd hareketini daha da radikalleştirmekteydi. Yeni perspektif arayışları ise, fragmantasyonu derinleştirici bir faktör olarak ortaya çıkacaktı. Yetmişlerde Türk solu içinde ayrımlaşmalara yol açan Sovyet-Çin (ve daha sonraki yıllarda Arnavutluk) mevziinde çatışma Kürd hareketini de belirlemekteydi. Hakkında ancak bölük pörçük bazı bilgiler olan, ama yayınlarının da gösterdiği gibi genellikle yetmişlerin Maoçu söylemini "Kürdleşiren" Kawa örgütünün oluşması (1976-1977) bu safhalaş-

maların Kürd gençleri arasında da önemli bir ilgi gördüğünü göstermekte.

Bu hareketlerin sosyolojik bir tahlili şu anda mümkün görünmemekte (böyle bir tahlil, her şeyden önce dönemle ilgili kapsamlı bir nicel ağırlıklı çalışmayı gerektirmekte). Bununla birlikte, yetmişli yılların militanlarının altmışların Kürd milliyetçilerinden oldukça değişik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Türkiye'deki radikal sol hareketlerde olduğu gibi, Kürd hareketlerinde de üniversite öğrencilerinin ve meslek sahiplerinin önemli bir yer aldığı görülmekte. Bununla birlikte, militanların önemli bir kısmının geleneksel eşraf hanedanlarından değil de, kırsal gençlikten ya da ilk nesil şehir gençliğinden geldiği düşünülebilir. Bu olgu, daha sonra PKK ve KUK'un ortaya çıkışı ile daha da belginleşecekti. Aynı zamanda, marjinal bir şekilde de olsa, Behçet Cantürk gibi eğitim düzeyi düşük, "kabadayı"lıktan gelmiş bazı simalar da sol ve milliyetçi söylemden etkilenmekte ve militanlara iş ya da "koruma" imkânları sağlayabilmekteydiler. Bu "aşağı sınıfların" yükselişi, doğal olarak aşiret bağlarının ya da hemşehrilik temeline dayalı sosyalizasyon mekanizmalarının sona ermesi anlamına gelmemekteydi. Ne var ki, bu yeni neslin yükselişi ile birlikte, Kürd bölgelerinde AP ya da MSP'ye yakın geleneksel muhafazakâr milliyetçilerin nüfuzu hızla erimekteydi.

Şiddete Kayış

Bu fragmantasyon önce legal planda faaliyet göstermekle birlikte illegal yapılardan oluşan TKSP, DDKD, Rızgari, Kawa gibi örgütlerin oluşmasıyla kendisini gösterecekti. 1976-1978 döneminde, bu hareketlere iç parçalanmalardan doğan yeni oluşumlar eklenecekti. Söylemsel olarak şiddeti dışılamamakla birlikte, Kürd hareketi bu dönemde kitlesel ve teorik düzeyde gelişmeye çalışacaktı. 1977 seçimlerinde Diyarbakır ve Ağrı belediye baş-

kanlıklarının TSKP tarafından desteklenen bağımsız adaylar tarafından kazanılması kitlesel düzeyde önemli bir yol katıldığını göstermekteydi.

Teorik düzeydeki en önemli gelişme ise, Kürdistan'ın Türkiye ya da Irak ve İran'ın bir parçası olarak değil de bu ülkeler tarafından parçalanmış bir sömürge olarak kabul edilmesiydi. Bunun doğal bir sonucu olan ikinci teorik gelişme ise, Kürd hareketinin kendisini Ortadoğu Kürd tarihinin tümünün bir parçası olarak görmesi ve hukuksal bir hak ve siyasi bir oluştuk olarak bağımsız ve birleşik bir Kürdistan'ı reddetmemesiydi. Bu dönemde özellikle 1920-1960 döneminde yazılmış eser ve anıların yoğun bir şekilde yayılması ve aralarında İsmail Beşikçi'nin Kemalizmi cepheden hedef alan kitaplarının da bulunduğu orijinal çalışmalarının yayımlanması, bu teorik gelişmelere maddi ve özellikle de manevi bir dayanak sağlamaktaydı.

1975-1977 döneminde Kürd bölgelerinin büyük bir canlılığa tanık olduğunu görmekteyiz. Örneğin, 1975'te MHP lideri Alparslan Türkeş'in Diyarbakır'a yaptığı gezi yoğun kitlesel protestolara yol açmış, Türkeş, havaalanından geri dönmek zorunda kalmıştı. Ne var ki, silahlı mücadele ve anti-sömürgeci savaş söylemini siyasi sentaks olarak kabul eden gençlik, Kürd hareketlerinin pratikte şiddeti dışılayan aktivizmini reformizmle suçlamaktaydı. Türkiye çapında yaşanan yoğun şiddet dönemi ve MHP'nin özellikle Alevi-Sünni, Türk-Kürt karma bölgelerde gösterdiği gelişme ve Alevilere karşı giriştiği pogromlar, Kürd bölgelerinde de solun devlet ve radikal sağa bir ölüm-kalım savaşına girmesinin kaçınılmaz olduğu görüşünü güçlendirmekteydi.

Kürt hareketinin şiddete kayışı, böyle bir ortamda gerçekleşti. 1977'de Kürd esnaf, zanaatkar, ulema ve köylüleri arasında önemli bir etkinliğe sahip olan TKDP bölündü. Genellikle gençlerden oluşan

militalar, KDP'den ayrılıp KUK (Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları) adını alan ve hemen silahlı mücadelede geçmeyi hedefleyen yeni bir örgüt kurdular.

İkinci bir örgüt ise, Abdullah Öcalan etrafında 1974'te oluşan grubun 1978'de PKK (Partiya Karkeren Kurdistan-Kürdistan İşçileri Partisi) adı ile resmîleşmesi ile oluştu. PKK, kuruluşuyla birlikte silahlı mücadeleye başlama kararı aldı. Bu yeni oluşum, kuruluş kongresinden hemen sonra yayımladığı programında "Kürdistanı" bir sömürge olarak değerlendiriyor ve Kürd halkının temel amacını da "ulusal kurtuluş" olarak belirliyordu. Kürd sorununun "Kürdistan'ın dört parçasının özgür ve birlikte olması sorunu" olduğunu açıklayan parti, "Kürdistan devrimini" ise şu şekilde tanımlıyordu:

Kürdistan devriminin millî ve demokratik olmak üzere iki karakteri vardır. Millî çelişki, Kürd halkıyla Türk devleti ve arkasındaki emperyalist güçler arasındaki çelişkidir. Demokratik çelişki, Kürd halkıyla feodal düzen ve gelenekler arasındaki çelişkidir. Bu iki çelişkiden birincil olanı millî çelişkidir.

Kürdistan devrimi, temelinde devrimci gençlik, işçi ve yoksul köylülerin olduğu halk devrimidir. Kürdistan devrimi, bu blok etrafında tüm yurtsever halk kesimlerinin yer aldığı cephesel bir devrimdir.

Kürdistan devrimi, uzun süreli bir halk savaşıdır. Savunma, denge ve saldırı dönemlerinden oluşan halk savaşının temel mücadele yöntemi silahlı mücadeledir. Türk sömürgeciliği, ardındaki emperyalist güçler ve Kürdistan'daki yerel işbirlikçileri silahlı mücadelenin hedefidir.⁶⁵

KUK ve PKK hakkında ciddi bir araştırma bulunmamakta. Öcalan'ın açıklamalarından yola çıkarak özellikle ikincisinin ilk safhasının bir hayli muammalı olduğunu, en azından, MIT'in yeni doğan bu hareketi içten kontrol altına almaya çalıştığını söylemek mümkün.⁶⁶ Yi-

ne her iki hareketin de fikir düzeyinde son derece zayıf kaldığını görmekteyiz. Silahların eleştirisinin eleştirisi silahının yerini aldığı bir dönemde, fikir, şiddetin fetişleştirilmesinin ötesine gidememekteydi. Her iki hareketin de birleştiği noktalar, Barzani hareketinin çöküşünden sonra, kendilerinin Ortadoğu Kürdüğünü temsil ettikleri, nöbetin Türkiye Kürdistanı'na geçtiği, birleşik ve bağımsız bir Kürdistan'ın ancak silahlı mücadele ile kurulabileceğiydi.

Her iki hareketin de özellikle kırsal kökenli gençlik arasında önemli bir gelişme gösterdiğini, bu gençliğe hem siyasî bir sentaks sağladığını, hem de şiddete dayalı, Kürdlükle içselleşmiş, bir sosyalizasyon sürecini başlattığını görmekteyiz. Bu şiddetin kaynağında Türkiye'nin diğer yörelerinde olduğu gibi, sistemin, içtimai, etnik ve mezhep farklılık ve mücadelelerini meşrulaştıramaması ve bunlarla ilgili meseleleri sosyal bir mukavele temelinde çözmemesi gelmekteydi. Siyasal sahanın darlığı ve ordunun ve establisment'in vesaleti altında tutulması, altmışlar ve yetmişlerin Türkiye'sinde şiddet olgusunun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştı. Şehirleşme gerginlikleri daha da artırmış, siyasetin sınırlarının yasal yollarla genişletilememesi, birçok ilde mahallî iktidarın de facto bir aktör tarafından şiddetle ele geçirilmesi ve monopolize edilmesi sonucunu doğurmuştu. Kürdlükle ilgili sembolik kaynakların en azından yasal olarak yasaklanmış olması şiddet yoluyla görünürlük kazanma stratejisini cazibeli bir seçenek haline getirmekteydi. Krizin yeni nesillerin başarı şanslarını oldukça sınırlamış olması da iktisadi kaynaklara ulaşma yolu olarak şiddete kayışı kolaylaştırmaktaydı. Barzani hareketinin en güçlü görüldüğü anda sona ermesinin yarattığı şok ise, Kürdlük davasına eskatolojik bir nitelik kazandırmış, her ne pahasına olursa olsun, yeni bir hamlenin başlatılmasını zorunlu kılmıştı.

Yetmişlerin Sonu ve 12 Eylül Darbesi

Sol söylemi terk etmemekle birlikte, KUK ve PKK'nın, o ana kadar Kürd hareketlerinde en azından millî mesele kadar önem verilen sosyal mücadele ve söylemden, tedricen, tek söylem halini alacak Kürd eksenli bir söyleme geçtikleri söylenebilir. Bu gelişme, paradoksal olarak, aynı zamanda, kurucu üyeleri arasında Türk kökenli militanların da bulunduğu PKK'nın radikal sol hareketin mirasını sahiplenmesi, kendisini Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve İbrahim Kaypakkaya geleneginin bir devamı olarak görmesi ile bir arada gözlemlenmekteydi.⁶⁷ Ortadoğu Kürd hareketinin temel aktörü olmayı hedefleyen PKK, aynı zamanda, belli ölçüde, kendisini Türkiye solunun "ağabeyi" ve "koruyucu kuvveti" olarak görmekteydi. Kürd hareketi, böylece, aynı zamanda Türkiye devriminin önünü açacak bir role soyunmaktaydı. Öcalan, 12 Eylül sonrası dönemde, bu olguyu şu şekilde dile getirecekti:

Kürdistan ulusal kurtuluş hareketini Türkiye devrimi için çözümleyici bir öge olarak görmek zorunlu olduğu gibi, çelişkilerin en karmaşığını yoğun bir biçimde yaşayan en zayıf halka Kürdistan'ı ele alıp, Kürdistan ulusal kurtuluş hareketini geliştirmek yalnız yurtsereverlik değil, enternasyonalizm açısından da Türkiye halkı ve proletaryasının kurtuluşu için vazgeçilemez stratejik bir görevdir.⁶⁸

Bu anlamda, 1977-1978 yıllarını Kürd hareketi ve onlarca fraksiyona bölünmüş Türk solu arasında bilinçli bir şekilde kararlaştırılmamış bir kopuş tarihi olarak değerlendirebilmek mümkün. Bu kopuş aynı zamanda, yetmişlerde, Türkiye'de kendine has özelliklere sahip, varlık sebebini Kürdlükte bulan siyasî bir mikro-iklimin oluştuğunu da göstermekteydi.

Daha önce de belirttiğim gibi, her iki hareketin yaşlı nesiller tarafından mahkûm edilen şiddete dayalı stratejileri,

gençlik nezdinde önemli bir destek bulabildi. Ne var ki, bu şiddetin ilk aşamada devlete yönelmediğini, özellikle Kürdler arası bir şiddet halinde belirdiğini görmekteyiz. Hipotez olarak bu "iç şiddet" in değişik nedenleri olduğu düşünülebilir. Her şeyden önce, sosyolojik bir vakıa olarak şiddet, kendisini meşrulaştıran Kürdistan söylemin dışında nedenlerle ortaya çıkmaktaydı. Belli bir ölçüde, şiddete başvurma şiddetin kime karşı kullanılacağı sorunundan bağımsızdı. Şiddet, sosyal, içtimai ve iktisadi entegrasyon mekanizmalarının tıkanmış olmasının, Kürdlükle eşleştirilen sembolik kaynakların yasaklanmış olmasının sonucu olarak ortaya çıkıyordu; fakat bu, şiddetin kontrol altına alınabileceği ve muhakkak devleti hedef alacağı anlamına gelmemekteydi. Kaldı ki, hem KUK hem PKK, ilk nesil şehir gençliğinden ve kırsal gençlikten oluşan aynı potansiyel sosyal tabana sahiptiler. Her ikisinin de bu taban üzerinde hegemonya kurmaya çalışması kaçınılmazdı. Son olarak da, marjinal bir faktör de olsa, KUK ve PKK'nın aşiret dengelerinin dışında kalamadıkları, bir ihtimalle de aralarındaki çelişkilerin başka kuvvetler tarafından kışkırtıldığı düşünülebilir.

Her halükârda, bu şiddet stratejisinin yetmişler sonlarında Kürdler arasında tam anlamıyla bir travmaya yol açtığı söylenebilir. Musa Anter bu travmayı şu şekilde dile getirmekte: "Ben şahit oldum, geçmişte bölgede bu örgütlerin çoğu, devletin güvenlik kuvvetlerine hacet kalmadan birbirlerini yok ediyorlardı."⁶⁹ Bu çatışmaların birkaç yüz cana mal olduğu tahmin edilmekte. Aynı zamanda, PKK'nın "feodalizm" ve "sömürgecilik" in en güvenilir uşakları" olmakla suçladığı aşiretlere (Ramanlar, Bucaklar...)⁷⁰ karşı giriştiği şiddetin de, devleti zayıflatmadığını, Kürdler arası bir şiddet olarak algılandığını da belirtmek mümkün.

İlk başlarda tüm Türkiye'de olduğu gibi Kürd bölgelerinde de destek gören 12 Ey-

lül, diğer sol hareketler gibi KUK, PKK ve diğer Kürd örgütlerini de hazırlıksız yakaladı. Yüzlerce Kürd militanı ve aydını tutuklandı. Burların bir kısmı hapis hanelerde öldürüldü (bazı PKK'lı militanlar rejimi ve tutsaklık koşullarını protesto etmek için kendilerini yaktılar). PKK, 12 Eylül'le birlikte PKK Ortadoğu'ya çekildi. Türkiye-Suriye geriliminin ve 1982 Lübnan Savaşı'nın yarattığı olanaklardan da yararlanarak, askerî bir temel üzerinde yeniden örgütlendi. KUK ve diğer partiler ise, birer sürgün hareketi haline geldiler. Bu "sürgünleşme" kısa zamanda siyasi bir tükenmeye yol açtı. TSKP dışındaki hareketler varlıklarını sürdüremediler. Bununla birlikte, yüzlerce aydının Avrupa'ya yerleşmesi, bir diaspora milliyetçiliğinin gelişmesini ve Kürd kültür ve araştırma faaliyetlerinin sürgünde canlanmasını sağladı (bu dönem içinde, sadece İsveç'te 800'ü aşkın eser yayımlandı). Paris'te kurulan Paris Kürd Enstitüsü diplomatik sahada önemli bir rol oynadı.

1984 SONRASI KÜRD MİLLİYETÇİLİĞİ

12 Eylül öncesinde KUK ve PKK, Kürd gençliğine şiddete dayanan, kamusal alanı siyasetin çerçevesini daraltmakla birlikte, aleni bir varlık kazanmış bir sosyalizasyon imkânı sunmaktaydılar. 12 Eylül, şiddete dayalı bu sosyalizasyonun, Kürdlüğü içeren, ama şiddetten arındırılmış yeni bir sosyalizasyon oluşturulmadan, yok edilmesi anlamına gelmekteydi. Kürdlüğün sembolik kaynaklarının tümüyle yasaklandığı, Kemalizmin ve Türkçülüğün tek ideoloji olarak dayatıldığı askerî rejim döneminde, Kürd gençliğinin sosyalizasyonun yeralına çekilmesi kaçınılmazdı.

Şiddet olgusuna Lambroso ekolünün sosyal yaşamı kriminalleştiren yaklaşımıyla bakan,⁷¹ "yabancı ideolojiler"le birlikte Kürdlüğü de Kemalizm ilacıyla gidebilecek bir hastalık olarak gören 12 Eylül,

bu "tedavi"nin PKK'lı "abileri" kendilerini zindanlarda yakan 8-10 yaşındaki çocuklar üzerindeki etkisini hesaplayamadı. 1984'te ergenlik yaşına gelen bu çocuklar, PKK-Devlet çatışmasını hem şiddet yolu ile sembolik kaynakların ele geçirilmesi ve meşrulaştırılması, hem de sosyalizasyonlarının önündeki tkaçın fırlatılıp atılması olarak görecektlerdi.⁷² Delikanlılık yaşlarına geldiklerinde ise, "gerillalaşma" mukaddes bir ideal, fedakarlık duygusu ve prestij dolu bir gelecek ile eşanlamlı bir kavram haline gelmişti.

1984 sonrası Kürd

Milliyetçiliğinin Üç Kaynağı

Bilindiği gibi, 15 Ağustos 1984'te PKK, 1999'a kadar devam edecek bir gerilla savaşını başlattı. Partinin silahlı kuvvetlerini oluşturan HRK (Hêzên Rizgarîya Kürdistan - Kürdistan Kurtuluş Kuvvetleri) bu savaşı aşağıdaki bildiri ile ilan etmekteydi:

Yurtsever Kürdistan halkı! Yüzyıllardır ulus olarak bizi yoketmek isteyen sömürgeciliğe karşı mücadeleyi yükseltme, yüzyıllardır süren, özellikle son dört yıldır en barbar biçimleriyle uygulanan baskı, işkence ve zorbalığın, akıttığımız kanın hesabını sorma zamanı gelmiştir. Bu, onurlu yaşamak isteyen her Kürdistanlı'nın yurtseverlik görevidir.⁷³

Savaşın ilk yıllarında, PKK eleştirilerini özellikle Kemalizme, "12 Eylül ile birlikte açık faşist bir diktatörlüğe dönüşerek, tarihi açıdan ömrünü tamamlayan" Türkiye Cumhuriyeti'ne ve "Türklerde siyasallaşma"yı belirleyen "ordu-millet" ve "militarizm" mekanizmalarına yöneltmekteydi.⁷⁴ Öcalan'a göre, "aşiretçi-feodal-dinci" bir ideolojiye sahip olan 1925'lerdeki ayaklanmalarla karşılaştırıldığında "Kürdistan ulusal direniş hareketi [...] en devrimci ideoloji olan Marksizm-Leninizmi esas almış ve emekçi sınıfların taleplerinden yola çıkmış"tı. Öcalan şöyle devam

etmekteydi: "Yine örgütlenme anlayışımız çok sağlamdır, taktiklerimiz halk savaşı taktikleridir. Açık ki, bütün bunlar eskiyle kıyaslanamayacak yeniliklerdir ve güçlü bir direnişin öğeleri olmaktadır."⁷⁵

PKK, daha sonraki yıllarda, "Kürdistan'ı yeniden yaratma"yı ve Ortadoğu'da kurulacak sosyalist bir federasyonun temel halkası haline getirmeyi partisinin temel hedefi olarak kabul edecekti.⁷⁶ Öcalan, partisini "insanlığı kurtarma hareketi",⁷⁷ sosyalizmi ise "her türlü doğruluğa, iyiliğe, güzelliğe yaklaşma ve insanın olumlu özelliklerini koruma ve geliştirme sanatı" olarak tanımlıyordu. PKK "günümüzün emperyalist-sömürgeci düzeni ve onun ayakta tuttuğu kurumları eleştirerek, yıkarak, insanlığın ilk dinlerindeki gibi özgür bir toplumsallaşmayı esas alıyor, ilkel-komünalin eşit, özgür koşullarından günümüzün en karmaşık toplumsal gerçeğine, özgürlüğü vermek, taşımak istiyor..."du.⁷⁸ Öcalan, Marksizm-Leninizme verdiği önemi ise şu şekilde dile getirmekteydi:

[PKK] her şeyden önce kendi ideolojik-politik hattına, yani Marksizm-Leninizmin engin yaratıcılığına dayanan ve onun Kürdistan'da uygulanması demek olan ideolojik-politik çizgisine dayanmaktadır. Marksizm-Leninizmi, ülkede giderek daha derinliğine uygulayarak, zafere gitmek için çalışmalarının temeline böyle bir eylem kılavuzunu oturtacaktır. İşte, PKK esas olarak böyle bir ideolojiye güven duymaktadır.

Yine Marksizm-Leninizmden kaynaklanan doğru devrimci çizgisini, partinin militan ve taraftarlarına özümsettirerek ve böyle bir düşmana karşı proletaryanın güçlü silahını kuşanıp, bayrağını daha da yükselterek karşılık vereceğine ve silahla düşmanı hakettiği sonuca uğratabileceğine güvenmektedir.⁷⁹

Parti, diğer Kürd çevrelerinde ve Türkiye legal Kürd hareketinde yaşanan sosyal-

demokratlaşmanın çok ötesinde, yetmişlerin klasik sol söylemine bağlı kalmaktaydı. Bununla birlikte, "ilkel milliyetçilik"e sert eleştiriler yönelmekle birlikte, gerçekte, PKK esas olarak şiddete ve fedakârlığa dayalı milliyetçi bir söylem de geliştirmektedir.

Bu milliyetçiliğin en azından üç kaynağı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, bir model olarak Ortadoğu'daki hâkim ve otoriter rejimlerin milliyetçiliği. Diğer azınlık milliyetçiliklerinde olduğu gibi, Kürd örneğinde de devletin resmî ve mecburi milliyetçiliğinin kelimelerin her iki anlamıyla bir mektep oluşturduğunu söyleyebilmek mümkün. Radikal hareketler, en azından belli bir dönem boyunca, başkaldırdıkları siyasi rejimlerle bir devamlılık içinde gelişirler. Otoriter devletlere karşı başkaldırıların büyük bir kısmının otoriter bir nitelik taşımasına şaşılmalıdır. Otoriter bir devlet, radikal muhaliflerinin eğitimlerini gördükleri, sloganlarını, sembollerini, siyasi sentakslarını öğrendikleri bir okul mahiyetine sahiptir. Siyasi kültürün oluşmasında belirleyici bir rol oynayan otoriter bir devlet, aynı zamanda bu kültürün kendisine karşı başlayan başkaldırıları yoluyla da yeniden üretilmesini sağlar.

Bu eğitmenlik rolü PKK'nın -ve Öcalan'ın büyük ölçüde kutsallaşmasını sağlayan- Kürd toplumunun zihni evrenini de kavramamızı sağlamaktadır. PKK'nın başarısı sadece devlet şiddetine karşı (kendisine muhalif Kürd hareketlerince de meşru kabul edilen) bir şiddet üretmesinde değil, aynı zamanda, Kemalist sembolleri Kürdleştirilmesinde aranmalıdır. Bu "Kürdleştirme" sürecinde "toprak", "uğrunda ölenler" in olması koşuluyla "vatan" haline gelebilmekteydi; ancak "ordu-millet"leşen, yani bir askeri irade ve disipline sahip olan bir halk "millet" sıfatına layık görülebilirdi. "Direniş" öncesi zaman dilimi, yani, yozluk, esaret ve çöküşle damgalanan geçmiş,

ancak “mazi” olarak tanımlanabilirdi; tarih ise “Direniş”le başlayan dönemi içermektedir. Kölelik anlamına gelen ve bilinen “geçmiş”in unutulması ile mümkün olan “tarih”, milletin “cevher”inde pozitif bir atavizm olarak kalan tarih öncesi “Altın Çağ”dan tarih ötesi “Altın Çağ” a sıçramanın yaşandığı ana verilen isimdi. Kemalizm için “tarih” Osmanlılarca yozlaştırılan, köleleştirilen, kendine yabancılaştırılan ve bu nedenle de “hainleştirilen” Türk kimliğinin yok edilmesi, Türklerin milletin “cevher”inde saklı gerçek kimliğe dönüşmesi süreciydi. Bu anlamıyla, *Nutuk*’un son sayfasındaki kıyamet sahnesinde de görülebileceği gibi, amaç sadece “milli kurtuluş” değil, ancak daimi bir seferberlikle elde edilebilen, kendini Cumhuriyet’le özdeşleştiren yeni bir Türklüğün yaratılmasıydı. Aynı

şekilde, PKK için amaç sadece Kürd “milli kurtuluşu” değildi. “Köle Kürd”, yani mevcut Kürd’ten ancak “nefret edilebileceğini”nden yola çıkan PKK, silahlı mücadeleyi *homo kurdicus*’un yaratılmasının koşulu olarak görmekteydi. Kemalizm gibi PKK da şehitlerin ve “önder”in “iyi”lerle “kötü”ler arasındaki mücadelenin tek garantörleri olarak görüldükleri bir *anlatı* yaratmıştı.

Böylece, Türklerin “tanrılaşan” Mustafa Kemal’ine Kürdler “Güneşleşen” Abdullah Öcalan ile cevap vermektedirler. Öcalan’ın *Çözümlemeleri*, Cumhuriyet’in resmi hikâyesi olan *Nutuk*’u Kürdleştirilmekte, Taha Parla’nın tahlil ettiği Mustafa Kemal “karizması”na⁸⁰ “Kürdistan’daki büyük çözülüşün ve büyük yükselişin merkezinde olan”,⁸¹ “her çağda, hiçbir çağda ve gelecek çağda yaşayan”⁸² bir

1980 sonrası Kürt hareketinin “ulusal özgüveni” teşvik çabası, Türk milliyetçiliğinin inşâ döneminde güçlü esinler taşır. Yanısıra bu çaba, bir toplumsal protesto potansiyeline de hitap ediyordu.

Kürd karizmasıyla cevap vermektedirler. Her iki halde de, "millet" in yüceliği, cevheri, ancak misyon sahibi, tarih yaratıcı olduğu için kendi dönemine karşı sorumsuz, toplum ve politika üstü, "önderlik"leşen bir lider tarafından cisimlenmekteydi. Mustafa Kemal gibi Abdullah Öcalan da doğrunun, güzelin, evrenselin kaynağı ve tek kıstası, bilimin ve evrensellüğün tek referansıydı. Apoculuk, Türklüğün Kemalist mistisizmine bir alternatif oluşturularak Kürdlüğün yeniden icat edilmesiydi. Kürd isyanlarının bastırılmasını Türklerin "mekûre" için harbi ya da "dahili istiklal harbi" olarak tanımlayan Kemalist iktidar, günün birinde Kürdlüğün yeniden doğuşunda böylesine belirleyici bir rol oynayabileceğini herhalde tahmin edemezdi.

İkinci kaynak olarak, yetmişli yılların reel sosyalizminin ötesinde, Marksizm-Leninizmin özneliği meşrulaştıran evrensel bir söylem ya da yoksulların evrensel söylemi olarak 1980 sonrası Kürd milliyetçiliğinde, özellikle de PKK'nın söylem ve icraatında önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Bu Marksizm-Leninizmin yetmişlerde Kürd hareketinin tümüne hâkim olduğunu, Irak ve İran Kürd hareketlerinin ancak seksenlerin sonlarına doğru "sosyal-demokratikleştiği"ni, PKK'nın ise doksanların sonuna dek bu söylemi devam ettirdiğini daha önce belirtmiştim.

Son olarak da, neredeyse Fanoncu olarak tanımlanabilecek, şiddeti fetişleştiren, kurtuluşun kaynağı, hatta amacı olarak gören trajik vizyona değinmek gerekli. Hâkim milletin hâkim aktörü olarak iktidarlaşan Kemalizmin aksine, PKK "köle" olarak tanımladığı Kürd milletini zorla "kölelikten" kurtarmayı hedefliyordu. Bu şartlarda Kürdlerin, Kürdlüğün yeniden yaratılmasının koşulu olarak algılanan şiddetin ilk hedefleri olması kaçınılmazdı. PKK basını bu şiddetin özellikle parti içinde yoğun olarak uygulandığını, partinin "mahkemelerince" verilen idam ceza-

larının sıradanlaştığını, bir süre sonra idam edilenlerin "itibarlarının iade edildiğini", idam cezasını veren savcılarının ise casuslukla suçlanarak idam edildiklerini göstermekte.⁸³

Bu anlayış, tarih kavramının tümüyle yok edilmesi, 15 Ağustos'un⁸⁴ meta-olay olarak görüldüğü bir meta-tarihe geçiş anlamına gelmekteydi. Bu anlayışta, kişi putu ve şehitler putunun gelişmemesi mümkün değildi. Mukaddes bir ikili olarak, önce önder, sonra "önderlik" ve daha sonra da "Güneş" olarak adlandırılan Öcalan ve şehitler partinin tek meşru mercileri olarak kabul edilmekteydi. "Önderliğin" meşruiyeti "şehitlerin" mirası ile açıklanmakta, aynı zamanda onlara sadakatın tek garantisi olarak görülmekteydi.

PKK diğer Kürd hareketlerinden çok Tamil Kaplanları, Aydınlık Yol ya da Türkiye'deki Dev-Sol ile karşılaştırılabilecek bir niteliğe sahipti. Daha önce hiçbir Kürd hareketi, liderlik ve karizmayı bu tür bir denklemde birleştirememişti. Şeyh Said, Barzani, İran Kürdistan Demokrat Partisi lideri Kasemlu [...], kişi putuna ve korkuya dayalı bir karizmaya değil, dinî ya da siyasî bir meşruiyete dayanan bir karizmaya sahiptiler. Onlarca Kürdün kendisini Öcalan için yakmasının gizemi, "Önderliği" karanlık bir dünyanın tek aydınlık referans olarak tanımlayan bu karizmada yatmakta. Yine PKK öncesi ya da PKK ile eşzamanlı gelişen Kürd hareketlerinin tümü şiddeti devletle müzakereyi ya da millî/siyasî bir hedefe ulaşmayı mümkün kılabilecek bir araç olarak görmekteydiler. PKK'nın kullandığı şiddet ise, devlete yöneldiği anda bile, millî bir amaca ulaşmaktan ziyade, Kürdleri kendi "köle kimlikleri"nden kurtaracak,⁸⁵ yeni şahsiyetinde Öcalan'a olan sonsuz bağlılığında bulacak bir kişiliği oluşturmaya yönelik,⁸⁶ bir şiddet olarak kabul edilmekteydi. Bu koşullarda Kürdistan ya da parti için "ölebilme" bile "aklanmaya", "PKK'leşmeye" yetmemekteydi.⁸⁷

PKK'nın yükselişi ve tıkanışı

Ne asrın başındaki kültürel, yirmiler ve otuzların "Bacı" ve 1960 sol milliyetçilikleriyle ne de İran, Irak, Suriye Kürd milliyetçilikleriyle karşılaştırılamayacak ölçüde radikal bir milliyetçiliğe geçen PKK, milliyetçilik ve millet konusunda elle tutulabilecek bir program sunamadı. Partinin hedeflediği, varlığını Öcalan'a borçlu *homo kurdicus*'un yaratılması, onlarca gencin kendilerini Öcalan için yakmasını ya da partinin kendi içinde uyguladığı şiddetin meşrulaştırılmasını mümkün kılmakta, ama Kürdlere realist bir hedef sunamamaktaydı. Kaypak Ortadoğu dengelerine bağlılık ve köy yıkımlarını ve yüzlerce entelektüelin öldürülmesini de içeren düşük yoğunluklu savaş, doksanların ortalarına gelindiğinde PKK'yı oldukça zayıflatmıştı. Ama bunların ötesinde, PKK'nın kendisini eskatolojik bir söyleme hapsetmesi, her seferinde önemli bir seferberliği gerektiren, ama gerçekleşme şansı olmayan ve kısa zamanda yerlerini başka hedeflere terk ederek hafızalardan silinen yeni hedeflerin saptanması⁸⁸ kaçınılmaz hale getirmekteydi. Bu şartlarda, şiddet stratejisi ancak çok daha yüksek bir düzeye tımandırılarak devam ettirilebilirdi. Bu ise öngörülemez sonuçlara yol açabilirdi. 1998-1999 yıllarında bu tür şiddeti dışlayıp az-çok pragmatik bir çizgiye vardığında, PKK manevra sahasının da büyük ölçüde daraldığını fark etti. Daha Öcalan'ın 1999 Şubatı'nda Kenya'da yakalanmasından ve PKK Başkanlık Konseyi'nin 5 Ağustos 1999'da silahlı mücadeleyi terk etmeyi kararlaştırmasından⁸⁹ önce, parti içinde tartışılan silahlı mücadelenin terk edilmesi, bir seçenektan çok kaçınılmaz bir gelişme olarak ortaya çıkmaktaydı.⁹⁰ Öcalan'ın tutuklanması, ilk haftalarda yoğun şiddet hareketlerine yol açmakla birlikte, daha sonra bu süreci hızlandırdı.

Öcalan'ın yakalanmasından sonra öne sürdüğü, Kürdlerin kültürel haklarının

tanınmasını da içerecek Demokratik Cumhuriyet ve PKK'nın siyasileşmesi programı PKK'nın ve Kürd hareketinin gelişmesinde önemli bir aşama oluşturdu. İstiklal ve sosyalist Ortadoğu hedefinden vazgeçen Öcalan, "Misak-ı Milli gerçeği"ni sahipleniyor, geçmiş Kürd isyanlarını "yalın ağa-bey-reis-şeyh [...] hanedan aile çıkarları" ile açıklıyor ve bir ölçüde Kemalizmle barışmayı öneriyordu. 2000'li yıllarda "PKK, cumhuriyeti parçalamaya iddiasından onu güçlendiren temel olgulardan birisine dönüşecekti." Yeni Demokratik Cumhuriyet'te Kürdlere otonomi ve federasyon taleplerinin de geçersiz olduğunu açıklayan PKK lideri, Kürdleri "her zamandan fazla özgür vatan birliğinden yana" bir grup olarak tanımlamakta, bu yeni vatan kavramında "Atatürk'ün kurucu rolü" üzerinde durmaktaydı. Öcalan, Kürdlerin yeni talebi olarak "dil ve kültür özgürlüğü"nü ileri sürmekteydi.⁹¹ Öcalan devletin tutumu nedeniyle başlayabilecek yeni bir şiddet döneminin ancak bir "Pirüs Zaferi" ile sonuçlanabileceğini de eklemekteydi.⁹²

Ne var ki PKK'nın bu yeni çizgisi, Kürd meselesinin çözülmesinden çok dondumasına yol açtı. Bu programın en azından üç handikapla malul olduğunu söyleyebilmek mümkün. Her şeyden önce, PKK'nın Irak Kürdlerine, Türkiyeli diğer Kürd hareketlerine ve kendi iç muhaliflerine karşı gerginliği devam ettirmesi, Türkiye için demokratikleşmeyi öngören "Demokratik Cumhuriyet" programının Kürdler içi demokrasi anlamına gelmediğini, PKK'nın kendisini Kürd siyasi sahasının referans, hatta tek aktörü olarak gördüğünü göstermekteydi. İkinci handikap, Türkiye açısından bazı demokratik açılımlar öngörse de, "Demokratik Cumhuriyet" programı toplumdaki ve siyasetten çok devlete ağırlık vermekte, 28 Şubat "postmodern" darbesini destekleyerek, ordunun siyasetteki hâkimiyetinin meşruluğunu kabul etmekteydi. Üçüncü

ve en önemli handikap ise, devlet düzeyinde bir muhatap bulamayan bu programın, diyalogdan çok bir monologa benze-mesi-ydi.⁹³ Siyasileşmeden ürken, her tür-lü etnik ve kültürel farklılığı kriminalize eden, ana dilde eğitim talebini bile "iha-net" olarak değerlendiren,⁹⁴ resmî yakla-şımın Kürd meselesinde devlet şiddeti dı-şında bir çözümü tahayyül edemediği an-lanılmaktaydı.

Seksenli ve Doksanlı Yılların Legal

Kürd Hareketi

Daha altmışlarda Kürd bölgeleri siyaset olarak Türkiye'de özel bir yere sahiptiler. Güçlü patron-müşteri ilişkileri bu saha-nın belirleyici özelliğini oluşturmaktaydı. Aşiret ve tarikat bağları, özellikle AP ve CHP'ye önemli oranda oy kazandırabil-mekteydi. Fakat bu siyaset sahanın belirle-yici iki özelliği daha bulunmaktaydı. Pat-ron-müşteri ilişkileri mahallî düzeyde Kürdlüğün, hatta belli bir dozda Kürdçü-lüğün de kabul edilmesini beraberinde getirmekteydi. Böylece, Abdülmelik Fırat, Nureddin Yılmaz, Şerafeddin Elçi, Ziya Şerefhanoglu gibi tanınmış Kürdçüler si-yaset sisteme entegre olabilmekteydiler. İkinci özellik ise, "alttan gelen siyaset"i temsil eden ve Türkiye düzeyinde marji-nal bir konuma sahip olan YTP, TBP ve TIP gibi partilerin Kürd şehir seçmenleri arasında önemli oranda itibar görebilmesi idi. Siyaset sisteme oranla bu özerkleşme, yetmişli yıllarda daha da artacak, 1977 ve 1979 mahallî seçimlerinde aralarında Di-yarbakır, Ağrı ve Batman'ın da bulunduğu bazı şehirlerin yönetimi Kürd milliyetçi-lerine geçecekti.

Bu eğilimin seksenli ve doksanlı yıllarda daha da güçlendiğini görmekteyiz. Bunun nedenini aşiret ve tarikat bağlarının zayıf-lamasında değil,⁹⁵ hem şehir nüfusunun sayıca artmasında hem de Kürdlüğün, ko-rucular dışında aşiretler arasında da siya-set yapmanın belirleyici koşulu haline gel-mesinde aramak gerekiyor. Bu dönemde,

özellikle koruyucu aşiretlere karşı Kürd milliyetçiliği, hatta PKK ile müzakere, merkezle müzakere kadar avantajlı bir hal alabilmekteydi. Yine aynı şekilde, daha önce birbiriyle rekabet halindeki aktörler düzeyinde siyasi partilerle yapılan müza-kere, yerini merkezle Kürdlük adına ko-leküz müzakere istegine bırakmıştı.

Bütün bunların sonucu, seksen ve dok-sanlarda Kürd milliyetçiliğinin legal dü-zeyde gelişmesi, 1991 seçimlerinde oldu-ğu gibi siyasi sistemle aynı bir aktör ola-rak müzakereye girişmesi ve birçok Kurd kentinde mahallî ikidarı ele geçirmesine yeterli olan, Türkiye düzeyinde yüzde beş oranında oy sahibi olması oldu. Diğer ba-zı milliyetçi-Kürd katmanlar ise, özellikle Zazalar MSP geleneğinden gelen partilere ağırlık verdiler.

Ne var ki, bu yasal Kürd hareketinin manevra sahası oldukça dardı. Her şey-den önce, devletin yoğun baskısına ma-ruzdu. Böylece HEP-DEP-HADEP gelene-ğinin onlarca üyesi ve bir milletvekili "fa-ili meçhul cinayetler"e kurban gitti. Diğer bazı şiddet ortamlarında olduğu gibi, Türkiye'de de iktidar özellikle ılımlı mu-halifleri ortadan kaldırmayı hedeflemek-teydi. Türkiye düzeyinde "iç düşman" olarak tanıtilen bu yasal muhalefet, aynı zamanda, devletin desteklediği ya da en azından göz yumduğu Hizbullah teşkilâ-tının hedefi haline gelmişti. Bu hareketin sahasını daraltan ikinci bir faktör ise, PKK ile çatışmadan ve Kürdler arasında tecrit olma riskini göze almadan kendine has özel bir gündem ve söylem belirleye-bilmesinin mümkün olmamasıydı.

Sonuç, bu yasal Kürd hareketinin hem radikalleşmesi hem de giderek kurumlaş-ması oldu. Radikalleşme, tabanın militan-laşması ve PKK'nın güçlenmesi ile bir arada gitmekteydi. Kurumlaşma ise, orta sınıflardan ya da entelijensiyadan gelen, yaşça ilerlemiş siyaset aktörlerinin sisteme kendi kimlikleri ile entegre olmayı di-lemesi ve barışın getireceği koşulların su-

nacağı imkânların farkına varabilmesiydi. Bu nedenle, PKK'nın silahlı mücadeleyi terk etmesi, bu gelenek tarafından rahatlatıcı bir fırsat olarak kabul gördü.

Gelecek ya da Milliyetçilik Ötesi Bir Kürd Hareketi

Kürd milliyetçiliği ve hareketinin geçmişle ilgili bu makaleyi gelecekle ilgili bir notla bitirmek hem zorunlu hem de zor. Özellikle Türkiye gibi toplumsal şiddet potansiyeli yüksek, bölgesel şiddet faktörlerine tümüyle açık ülkelerde gelecekle ilgili tahminlerin pek bir anlam taşımadığı açık. Bununla birlikte, çözülmeyen, meşruiyeti, hatta varlığı bile inkâr edilmeye devam eden bu sorunun potansiyel olarak her zaman yeni bir şiddet ortamının tohumlarını içerdiğini söylemek mümkün.

Türkiye'nin siyasi tahayyülünün önünün açılması, gençliğe Kürdlük temelinde yeni sosyalizasyon imkânlarının sağlanması, Kürd hareketinin siyasallaşmasının tehlike olarak değil, şiddete geçişin önündeki tek engel ve bir şans olarak kabul edilebilmesi halinde, Kürd hareketinin yeniden yapılanmış siyasi bir sistemin bir parçası haline gelecek mikro-siyaset/ıdarî birimlerle kendilerini yeniden üretebileceğini, siyasileşme süreciyle birlikte, demokratikleşme sürecine girebileceğini düşünebiliriz. Bu, Türkiye'de, diğer ülkelerdeki Kürd hareketleriyle ortak sembolik referanslara sahip, ama Ortadoğu dışındaki diaspora yoluyla da evrenselliğe açık, şiddet yerine, siyasi bir mukavelenin meşrulaştırdığı diyalojiyi kabul etmiş, milliyetçilik ötesi bir Kürd hareketinin oluşması anlamına gelebilecektir. □

DİPNOTLAR

- 1 Bu kavram için bkz. Ş. Mardin, *Türk Modernleşmesi. Makaleler 4*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 108.
- 2 Ortadoğu milliyetçilikleri konusunda teorik bir çerçeve için, bkz. F. M. Göçek (ed.), *Social Constructions of Nationalism in the Middle East*, Albany, State University of New York Press, 2002.
- 3 Bkz. Şemseddin Sami (der. M. E. Bozarslan), *Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler*, İstanbul, 2001.
- 4 J. Berque, *L'intérieur du Maghreb XVe-XIXe siècle*, Paris, NRF, 1978.
- 5 Micheal Hudson, *Arab Politics, The Search for Legitimacy*, New Haven & Londra, Yale Univ. Press, 1977.
- 6 Bu makalenin sınırları Kürd milliyetçiliğinin berisinde ve ötesinde gözlemlenen bu aşiret-tarikat ilişkileri, dil ve mezhep temelinde oluşan iç-etnik cemaatler, devlet aidiyetleri ve bölgesel aidiyetler gibi konulara daha ayrıntılı olarak değinme imkân bırakmamakta. Bu konularda, aşağıdaki çalışmaları bakılabilir: *La question kurde: États et minorités au Moyen-Orient*, Paris, Presses de Sciences-Po, 1997. "Pour une lecture sociologique des mouvements minoritaires: l'exemple kurde", H. Bozarslan (der.), *Regards et Mirroirs. Mélanges Rémy Leveau*, Lelzig, Universitätsverlag, 1997, s. 37-59; "Kurds: States, Marginality and Security", içinde S. Nolutshungu (der.), *Marginal of Insecurity. The International Security of Minorities*, Univ. of Rochester Press, 1996, s. 99-130; "La question kurde: grilles de lecture, niveaux d'action", *Confluences Méditerranée*, sayı: 34, 2000, s. 13-20.
- 7 Bu konuda, Ermeni Taşnaksutyun Partisi'nin önde gelen liderlerinden Ruben Paşa (Ter Minassian)'nın anılarına (R. Ter Minassian, *Mémoire d'un partisan arménien*, l'Aube, yayın yeri belli değil, 1990). ve G. Sasunî'nin *Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni Kürt ilişkileri (15. Yüzyıldan Günümüze)*, Stockholm, Orfeus, 1986, eserine bakılabilir.
- 8 G. Mukriyani (der.) *Diwan-i Hacı Qadiri Kuyi*, Erbil, t.y., s. 50.
- 9 W. Jwadih, 1963, *The Kurdish Nationalist Movement: Its origins and Development*, Syracuse Univ., s. 183 (*Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, Çev.: İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000).
- 10 C. Celil, *Jiyana Rewşenbîrî û Siyasetiya Kurdan (Di dawîya sedşala 19'da)*, Uppsala, 1985, Jina, Nû; C. Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Ankara, Öz-Ge, 1992.
- 11 W. Jwadih, a.g.e.

- 12 D. Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Londra, 1977, Frank Cass.
- 13 Bkz. B. Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Dogu Anadolu Politikası*, Ankara, 1987, TKAE; St. Duguid, "The policy of unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia", *Middle Eastern Studies*, cilt: IX, 1973, sayı: 2.
- 14 *Kürdistan*'ın tıpkıbasımı ve Latin harflerine transkripsiyonu için bkz. M. E. Bozarslan, (ed) *Kurdistan*, 2 c., Uppsala, Deng, 1991.
- 15 "Bismillahırrehmanırrehim" ile başlayan Kürdçe makale, *Kurdistan*, sayı: 8, 1.12.1898, içinde M. E. Bozarslan, (der.) *Kurdistan*, Uppsala, Deng, 1991, c'1, s. 209.
- 16 "Weziyeta Hazir û Musteqbel a Kurdistanê", *ibidem*, c'2, s. 513).
- 17 "Kürdlere", *ibidem*, c'2, s. 476.
- 18 Cemiyet'in gazetesinin tıpkıbasımı ve Latin harflerine transkripsiyonu için bkz. M. E. Bozarslan, (der) *Kürd Terakki ve Teavün Gazetesi*, Uppsala, Deng, 1995.
- 19 Tam metin için bkz. Malmisanij, *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, İstanbul, Avesta, 1999, s. 109-116.
- 20 Orijinal metindeki *fille* kelimesi Hristiyan anlamına gelmekle birlikte, genellikle Ermeniler için kullanılmaktaydı.
- 21 X. Xeyali, "Weten û Ittifaqa Kurmanca", M. E. Bozarslan (der.), *Kürd Terakki ve Teavün gazetesi*, a.g.e., s. 69-71.
- 22 Sati al-Hüsrî misali de Türk olmayan diğer bazı Müslüman düşünür ve siyaset ehlinin de hem Osmanlı hem de kültürel azınlık milliyetçisi olabildiğini göstermekte.
- 23 Bkz. H. Bozarslan, "Histoire des relations kurdo-arméniennes", H.-L. Keiser (der.), *Kurdistan und Europa. Einblicke in die kurdische Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Zürich, 1997, Chronos Verlag, s. 217-236.
- 24 Bkz. C. Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Ankara, Öz-Ge, 1992.
- 25 Bkz. E. Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, Brüksel, Brüksel Kürt Enstitüsü, 1989.
- 26 Bkz. İ. Göldaş, *Kürdistan Tealî Cemiyeti*, İstanbul, 1992, Doz.
- 27 *Jin*'in tıpkıbasımı ve Latin harflerine transkripsiyonu için bkz. M. E. Bozarslan, (der.), *Jin*, 5 c., Uppsala, Deng, 1987-1989.
- 28 Bkz. "Muhacirin Müdiriyyeti Neşriyatından 'Kürtler' Münasebetiyle Dehak Efsanesi", *Jin*, vol. 4 (1987), s. 789-92; K. Bitilî, "Kürdlere İrani Degil midir?", *Jin*, c. 4, s. 779-84; M. Selimbegî, "Eyyam-ı Mahsusamızı Tespit Meselesi", *Jin*, c. 4 (1987), s. 716-18.
- 29 İsyanın liderlerinden Alişer yazdığı yarı Kürdçe yarı Türkçe şiirinde, hem Kürdüğe hem de Aleviligie yer vermektedir: "Kürdistan'ın orduları / Kahrettiler barbarları / Vatan için öleceğiz / İstemeyiz Moğolları / Yürek Yaman Yaman Yaman / Dağları sarı kar ve duman / Bize kahra-
- man Şah'ı gönderiniz / O'dur her derdimize derman", aktaran S. Silopi (K. Cemil Paşazade), *Doza Kurdistan. Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, Ankara, Öz-Ge, 1991, s. 91.
- Koçgiri ve daha sonraki Dersim isyanlarının liderlerinden Nuri Dersimi, 1941'de Suriye'deki Fransız makamlarına verdiği "beyanat"ında her iki aidiyeti vurguluyor, "ırkını" "Kürt-Alevi" olarak tanımlıyordu (bkz. N. Dersimi, *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*, Ankara, Öz-Ge, 1992, s. 209).
- 30 Mustafa Kemal'den aktaran, T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s. 169.
- 31 Dönemin gizli bir raporundan iktibasen, F. Bulut, *Belgelerle Dersim Raporları*, İstanbul, Yön, 1991, s. 233.
- 32 Bkz. M. Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri. Gizli Belgeler - Araştırmalar - Notlar*, Ankara, Öz-Ge, 1993; M. Bayrak, *Açık-Gizli / Resmi- Gayrresmî Kürdoloji Belgeleri*, Ankara, Öz-Ge, 1994.
- 33 Bkz. C. Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Said Ayaklanması'na Etkileri*, İstanbul, Komal Basım-Yayın-Dağıtım, 1994; R. Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion (1880-1925)*, Austin, Univ. of Texas Press, 1989; M. Kamlan, *Belge, Tanık ve Yazışmalarıyla Ağrı Direnişi, 1926-1930*, İstanbul, Peri Yayınları, 1997.
- 34 Bkz. H. Bozarslan, "Tribus, confréries et intellectuels: convergence des réponses kurdes au 'légalisme'", in S. Vaner (der.), *Modernisation autoritaire en Turquie et en Iran*, Paris, L'Harmattan, 1991, s. 61-80.
- 35 İ. Beşikçi, *CHF Tüzüğü ve Kürd Sorunu*, Ankara, Komal, 1977.
- 36 Bkz. H. H. Serdi, *Görüş ve Anılarım, 1907-1985*, İstanbul, Med Yayınları, 1985.
- 37 Böylece, milliyetçilik konusundaki belli başlı teorilerden önderliğinin aksine, geleneksellik milliyetçiliğe geçişte önemli bir rol oynamakta, ama modern bir söyleme geçişi sağlarken, moderniteyi de beraberinde getirdiği maddi ve kültürel kaynaklara bağımlı kılmahtaydı. Kürd hareketi büyük bir ihtimalle bu tür paradoksal gelişmeyi yaşayan hareketlerden sadece birisi idi. İmparatorlukların dağılması ya da müstemlele hükümünün bitmesinden sonra kurulan siyasi yapılanmalarda başgösteren azınlık milliyetçiliklerinin büyük bir bölümü geleneksellik ve modernite arasındaki bu gerilimi ve zorunlu ittifakı yaşadılar.
- 38 Metinler için bkz. R. Alakom, *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul, Avesta, 1998, s. 26-29.
- 39 Aktaran Z. Silopi, a.g.e., s. 121 (Türkçe metindeki bir hata M. M. Ehmed tarafından yayımlanan Kürdçe metinle karşılaştırılarak düzeltilmiştir. Bkz. M. M. Ehmed, *Hoybûn, Civate "Serxwe-bûn" a Kürdî [1927-1946]*, Kanişli, Kovara Zanin, 1993, s. 110.)

- 40 H. Azizan (C. A. Bedirxan), *Kürt Sorunu Üzerine. Kürtlerin Sürgün Edilmesi ve Dağıtılması Yasası*, İstanbul, Avesta, 1997, s. 38-39.
- 41 E. A. Bedirxan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, İstanbul, Doz, 1992.
- 42 Khoybun, *Les massacres des Kurdes en Turquie*, Le Caire, 1928, s. 9.
- 43 Bu dönem hakkında, bkz. K. Burkay, *Anılar, Belgeler*, Stockholm, Roja Nû, 2001.
- 44 İ. Nuri, *Kürt Tarihi*, İstanbul, Yöntem, 1976, s. 11-12.
- 45 Z. Silopî, a.g.e., s. 210. Bu müstear ismi kullanan Kadri Cemil Paşazade'nin kardeşi Ekrem Cemil Paşazade, de Kürdlerin "onbin yıllık parlak ve muhteşem geçmişleri"nden bahsediyor, onların "Mezopotamya'da, Araratlar'da, Zağroslar'da, Toroslar'da, Akdeniz sahillerinde, Hindistan sınırlarında, Filistin'de, Suriye'de yaşanan medeniyetlerin büyük ve hatta en önemli yaratıcılarından biri" olduğunu yazıyordu. E. Cemil Paşa, *Kürdistan Kısa Tarihi*, İstanbul, Doz Yayınları, 1998, s. 9, 12.
- 46 Biraz uzun olmakla birlikte, dönemin Kürd milliyetçiliğinin zihni evrenini dile getiren bu hitabeden bazı bölümler aktarmayı gerekli görmekteyim.
- "Ey Kürd genci, ey asırların zulmüne istihbar eden civanmerd milletin oğlu, beni dinle!
- İnsanlık tarihinin şafağı ağarıırken, onun ilk şüpleri Hint Deniz'i'nden Kafkaslara, Küküç Asya'nın Doğu yamaçlarından Orta Asya'ya kadar uzayan yüksek dağlarda ve güneşli yaylalarda seni doğuran büyük ırkın mağrur alnına isabet etmiştir.
- Senin tarihin, ardı arkası kesilmeyen kahramanlık menkıbelerinin tarihidir. Çünkü sen, kırk savaştan beri namuslu ve azade bir varlık için savaştan ve bu gün dahi savaştan yılmamış olan bir milletin çocuğusun.
- [...] Yaşamak isteyen her varlık doğuşmelidir! Dünya üzerinde bir yeri olmak isteyen her millet çarpışmalıdır!
- Tabiatın değişmez kanunu budur. Kimyevi, nebati ve hayvanî alemin amansız varlık kanunu budur, doğuşmek, savaşmak!..
- Bu kaide, insan cinsi için daha da acımasızdır. İrk ırkın, millet milletin, insan insanın yırtıcı canıdır.
- [...] Ey ırkının ümidi istikbal olan Kürt gençliği! Bu naçiz eseri sana ithaf ediyorum.
- [...] İntikâm!
- [...] İntikâm!.. Kürt diyarında uluyan sırtlan ve çakallar ırkının mülevves vücutlarından Kürt vatanını tathir için!
- İntikâm! [...] "Medeniyet" denilen kahbenin peşine sığınarak bize ulayan köpekleri susturmak için
- [...] Hürriyet ilahına sunduğumuz binlerce kurbanlar, kendileri için bizden bir türbe istiyorlar,

hatıraları için bir Abide bekliyorlar...

Bu Abide, hür ve müstakil Kürdistan'dır"

N. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Alep, Anil Matbaası, 1952, s. 336-39.

47 N. Kutlay, *Anılarım*, s. 41-42.

48 M. Anter, *Hatıralarım*, s. 60-61.

49 N. Kutlay'ın '49'lar hakkında verdiği bilgilerden, 49'lardan 28'inin öğrenci olduğu, diğerlerinin muhasebeci, aslı subay (3 kişi), mühendis, avukat, tüccar, gazeteci... gibi mesleklerle sahip olduğu anlaşılmakta. Bir elit "çevre"yi oluşturan grupta sadece bir işçi bulunmakta. Kutlay'ın verdiği bilgiler, öğrencilerin önemli bir kısmının üniversite sonrasında serbest mesleklerle yönedildiğini göstermekte. Bkz. N. Kutlay, "Kürt Aydınlanmacılığında '49'lar Olayı", *İkinci Bilim ve Siyaset*, sayı: 1, 2001, s. 61-70.

50 N. Kutlay, *49'lar Dosyası*, İstanbul, Fırat Yayınları, 1994

51 K. Burkay, *Anılar, Belgeler*, I. Cilt, Stockholm, Roja Nû, 2001, s. 111.

52 M. Ş. Fırat, *Doğu İleri ve Varto Tarihi*, Ankara, MEB, 1961.

53 Marksist literatürdeki millî mesele ile ilgili diğer referanslar (özellikle de Avusturya-Macaristan Marksistlerinin millî meseleye devlet dışında çözüm arayan yapıtları), "revizyonizm" ile suçlandıkları için bu dönemde Türkçeye çevrilemediler.

54 Bkz. M. E. Bozarslan, *Doğu'nun Sorunları*, Ankara, Toplum, 1966.

55 M. R. Bucak, *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*, İstanbul, Doz Basım ve Yayıncılık, 1991, s. 99.

56 M. R. Bucak, a.g.e., s. 18.

57 G. Chaliand, *Stratégies de la guérilla. Anthologie historique de la longue marche à nos jours*, Paris, Gallimard, 1984.

58 Aralarında Şerafettin Elçi, Nurettin Yılmaz, Abdülmelik Fırat'ın da bulunduğu "sağıcılar", Kürdçü olarak kalmaya devam ettiler. Adalet Partisi'nin kendilerini kabul etmesi sahip oldukları oy potansiyeli ile açıklanabilir.

59 K. Burkay, a.g.e., s. 168-169.

60 M. Zana, *Bekle Diyarbakır*, İstanbul, Doz, 1991.

61 M. Hrosch, *Social preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1985

62 İ. Cem, *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, Cem, İstanbul, 1971.

63 *DDKO Dava Dosyası*, c.1, Ankara, Komal, 1975, s. 626.

64 Bu ikinci parti Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi ismini aldı.

65 Aktaran S. Çelik, *Ağrı Dağını Taşımak. Çağdaş Kürt Halk Direnişi, Siyasi, Askeri, Ekonomik ve*

- Toplumsal Sonuçları, Frankfurt / M, Zambon Verlag, 2000, s. 41.
- 66 Bkz. A. Öcalan'ın M. Sayın'la yaptığı mülakatlar, M. Sayın, *Erkeği Öldürmek*, İstanbul, Zela, 1998.
- 67 "12 Mart Dönemi Direnişçilerinin Anıları PKK'de Somutlaşmıştır", A. Öcalan, *12 Eylül Faşizmi ve PKK Direnişi*, Ankara, Yurt Kitap-Yayın, 1992, s. 273.
- 68 *İbidem*, s. 128.
- 69 M. Anter, a.g.e., s. 215.
- 70 PKK, *Doğru Yolu Kavrıyorum*, yayın yeri belli değil, 1978, s. 44.
- 71 Bkz. N. Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak*, İstanbul, Metis, 1992, s. 73-84.
- 72 Ö. Laçiner'in de belirttiği gibi gençliğin ötesinde Kürd toplumunun büyük bir kısmı da PKK'nın gerilla savaşını destekledi: "12 Eylül uygulamalarının yöre halkında yarattığı duygu ve tepkiler o düzeydeydi ki, geçmişi unutturabiliyor, PKK'yı kurtarıcı gibi addetmese bile, onu en azından çiğnenmiş bir onur duygusuna, hiçe sayılmış bir kişilik bilincine tercüman olan bir hareket olarak görebiliyordu." Ö. Laçiner, *Kürt Sorunu. Henüz Vakit Varken*, İstanbul, Birikim, 1991, s. 48.
- 73 Bildirinin tam metni için bkz. S. Çelik, a.g.e., s. 495-497.
- 74 A. Öcalan, *12 Eylül Faşizmi ve PKK Direnişi*, a.g.e., s. 81, 145, 222.
- 75 A.g.e., s. 170.
- 76 Bkz. *Bağımsız Kürdistan Yolunda*, Köln, Serwebun, 1987.
- 77 A. Öcalan, *12 Eylül Faşizmi ve PKK Direnişi*, a.g.e., s. 512.
- 78 A. Öcalan, *Kürt Hümanizmi ve Yeni İnsan*, İstanbul, Mem Yayınları, 2001, s. 80, 119.
- 79 *Günümüz Kürdistan'ında Türk Ordusunun Rolü*, Köln, Serwebun, 1983, s. 99.
- 80 Bkz. T. Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3 c., 1991-1992.
- 81 A. Öcalan, *Kürt Hümanizmi*, a.g.e., s. 175.
- 82 Öcalan'dan aktaran M. Şafak, *Kürdistan'da Önderliksel Gelişme ve Uluslararası Komplö*, İstanbul, Mem Yayınları, 1999, s. 7.
- 83 "İtibarları İade edilen"lerden bir kısmının hayat hikâyesi için Serwebun gazetesinin Eylül 1992 ve Ağustos 1993 tarihli sayılarına bakılabilir.
- 84 PKK'nın gerilla savaşı 15 Ağustos 1984'te başlamıştı.
- 85 A. Öcalan'ın Doğu Perinçek'le görüşmesi, *2000'e Doğru*, 15.10.1989.
- 86 Öcalan parti militanlarına şöyle hitap etmekteydi: "Sizin kişiliklerinize bakıyorum da, normal ulusal yaşam ölçülerine göre pisliklerle doludur. Acaba sömürgecilikten, gerici-likten kaynaklanan pisliklere ne kadar 'dur' diyebilmişsiniz? Eğer 'dur' diyebilmişseniz, bu zayıflıklar ve bu tarihe yarışı bir adımın sahibi olamamak ne demektir? Siz bunları kendinize sormazsınız ve görmezsiniz de. Bırakalım sormayı, bunlarla boğuşmayı pek az denersiniz. İşte düşmüş, bitmiş Kürt budur ve sadece düşman tarafından 'eşek' gibi kullanılır, hayvan gibi bastırılarak, vurularak, ölen öldürülür, gerisi terbiye edilip Özerline bini- lir. Bu korkunç, ama yaşadığımız bir hüküm- dür [...] Unutmayın ki gerçek PKK tarihi benim yaşam tarihimdir. Ben isterdim ki, parti tarihi sizin de tarihiniz, hem de anlı şanlı bir tarihiniz olsun. Ama yapamıyorsunuz", A. Öcalan, *PKK 5. Kongresi'ne Sunulan Politik Rapor*, İstanbul, Güneş Ülkesi Yayıncılık, 1995, s. 15, 23.
- 87 A.g.e., s. 203-204.
- 88 Bu hedefler arasında Genel Ayaklanma, Kürdistan Ulusal Parlamentosu, Cizre-Botan Savaş Hükümeti'ni sayabiliriz.
- 89 Resmi metinler için bkz. S. Çelik, a.g.e., s. 516-520.
- 90 Bkz. A. Öcalan, *Barışa Doğru I - Roma Konuş- maları*, İstanbul, Aram Yayınları, 2000.
- 91 A. Öcalan, *Özgürlük Kazanacak. Kürt Sorunun- da Demokrasi ve Barış Manifestosu*, İstanbul, Mem Yayınları, 1999.
- 92 A. Öcalan, *Sümer Rahip Devleti'nden Halk Cumhuriyeti'ne Doğru. Özgür İnsan Savunma- sı*, İstanbul, Mem Yayınları, 2001, c. 2, s. 309.
- 93 Bu olgunun Kürd hareketi içinde doğurduğu tepkiler için bkz. H. Yıldız, *Muhatapsız Savaş, Muhatapsız Barış*, İstanbul, Doz, 2001.
- 94 Diyarbakır'ın Çermik İlçesi'ne bağlı Başarı Kö- yü'nde bir ilkokulun açılışını yapan İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Edip Başer, Kürdçe eğitim talebini şu şekilde değerlendirmekte: "Vatani bölmenin çarelerini araştırıyorlar... Maalesef gördüğümüz o ki, henüz saplandıkları o bata- lığın farkına varmış değiller. Henüz o ihanet çukurundan çıkmaya niyetli değiller", R. Ya- vuz, "İhanet Çukurundan Çıkamıyorlar", *Hürri- yet*, 2.2.2002.
- 95 Tam aksine, özellikle aşiret ilişkilerini temel alan bir korucu ordusunun oluşturulması Orta- doğu'nun önemli bir kısmında görülen yeni- den aşiretleşmenin Türkiye'nin Kürd bölgelerinde de yaşandığını göstermekte.

Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği

BASKIN ORAN

Kürt milliyetçiliğinin burada ele alacağım yönü yalnızca onun kendi dışıyla etki-tepki ilişkileri. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu "geç" milliyetçiliğin kendi iç dinamiğinin ötesinin (dış dinamiğinin) incelenmesi anlamına geliyor. Yani, Kürt milliyetçiliği, a) kendisinden önce ortaya çıkan Ermeni ve özellikle de Türk milliyetçilikleriyle nasıl bir etki-tepki ilişkisi içinde oldu, bir de, b) uluslararası ve bölgesel dinamikten nasıl etkilendi, bunu ele alacağım. (Yalnız, tahlil sırasında genellikle tırnak içine alarak kullanacağının temel kavramları burada açıklamak yer açısından mümkün olmadığından, şu kaynaklarda kolaylık sağlayacaktır: *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Örneği*, 3. Basım, Ankara, Bilgi Y., 1997 (ilk 80 sayfa); *Atatürk Milliyetçiliği, Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, 5. Basım, Ankara, Bilgi Y., 1999; *Küreselleşme ve Azınlıklar*, 4. Basım, Ankara, İmaj Y., s.65-118 ve 139-180; "Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme; Türkiye'de 'Yüce Sadakat Odağı' Kavramı Üzerine Düşünceler", *SBF Dergisi*, Cilt 54, no.2 (Nisan-Haziran 1999), s.133-162).

BİRBİRİNE TEPKİDEN DOĞAN MİLLİYETÇİLİKLER ÜZERİNE TEORİK NOT

A) Doğduğu ülkeye vs. bağlılık anlamına gelen ve her insanın içinde doğuştan bulunan "çurtseverlik"ten farklı bir kavram olan milliyetçilik bir değil üç anlama gelir: a) Kitleler arasında yaygın bir "biz"lik duygusu; b) Egemen sınıf tara-

findan ortaya atılan bir tutunum ideolojisi; c) Bu ideolojinin bu duyguyu, millet'i (toplumsal birim) ve onun içinde örgütlendiği ulusal devlet'i (siyasal birim) yüce sadakat odağı olarak gösterecek biçimde yönlendirmeye başladığında ortaya çıkan bir toplumsal hareket. Dünyada ilk ortaya çıktığı 18. yüzyıl sonu K. Amerika ve B. Avrupasında milliyetçilik bu sırayı izlemiştir. Bir süreç olarak simgelemek gerekirse, bu şöyle yazılabilir:

Kral-burjuvazi koalisyonu sonucu doğan merkezî devlet - asayiş - ticaret - ortak ekonomik pazar - ortak duygular - ulusal bilinç - millet - milliyetçi ideoloji - milliyetçi hareket. Buna, "A milliyetçiliği" diyelim.

B) Bu "sıra", bu iki bölge dışında bozulur ve farklılıklar başlar. En başta, feodal dönem boyunca güçlenen burjuvazi "ulusal" sınırlar inşa ederek kendini başka burjuvazilerin rekabetinden korumak zorunda olduğu için, milliyetçilik ideolojisi kapitalizme tekabül etmektedir. Oysa bu ideoloji kapitalist üretim biçiminin egemen olmadığı yerlerde de görülür. Çünkü Avrupa milliyetçiliği, 19. yüzyıl ortasından sonra emperyalizmi desteklemeye girişmiş ve bunun üzerine az gelişmiş ülkelerde yaptığı etki ve doğurduğu tepki sonucu (diyalektik, yani "her şey kendi ziddini kendi karnında taşıır" icabı) ortaya ikinci dereceden bir milliyetçilik türü çıkmıştır. Bu, gayrimeşru babasından (Avrupa milliyetçiliğinden) ciddi biçimde farklıdır. Bununla birlikte, burjuvazinin yokluğunda/zayıflığında ideolojiyi formüle edecek olan